Naše řeč

ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ

9-10

ROČNÍK 42

1959

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

NAŠE ŘEČ • ROČNÍK XLII • ČÍSLO 9—10 • VYŠLO V ŘÍJNU 1959

Vydává Ústav pro jazyk český Československé akademie věd v Nakladatelství ČSAV. — Vedoucí redaktor: univ. prof. dr. Alois Jedlička, výkonný redaktor: dr. František Váhala; členové redakční rady: univ. prof. dr. Jaromír Bělič, akademik Bohuslav Havránek, univ. prof. dr. Václav Machek, univ. prof. dr. Vladimír Šmilauer, akademik František Trávníček, dr. František Daneš.

Redakce: Letenská ul. 4, Praha 1, telefon 633 51—53. — Tiskne Knihtisk, n. p., závod 03, Jungmannova tř. 15, Praha 2. — Administrace: Poštovní novinový úřad Praha 3, Jindřišská 14.

Vychází v pěti dvojčíslech do roka; předplatné na celý ročník 15 Kčs, cena jednoho dvojčísla 3 Kčs.

Jazykové dotazy, příspěvky a recenzní výtisky zasílejte na adresu redakce (Letenská ul. 4, Praha 1).

OBSAH

VĚTY VYJADŘUJÍCÍ POSTUPNÉ ROZVÍJENÍ DĚJE

L. I. ROJZENZON (Samarkand)

V ruštině, ukrajinštině a v některých jiných slovanských jazycích se vytvořil zvláštní typ časového souvětí, který byl ukrajinským jazykovědcem I. H. Čerednyčenkem velmi vhodně nazván *predloženija postepennosti* (věty vyjadřující postupnost). Jde o takové souvětí, v němž děj vedlejší věty probíhá paralelně, současně s dějem věty řídící, a přitom se oba děje rozvíjejí postupně, narůstají nebo jich ubývá. Velice plasticky se tak vystihuje rozvíjení dějů, jejich dynamika. Např. *Po mere togo kak u Chmary razvjazyvalsja jazyk, Aleksej terjal k nemu doverije* (Čím více se Chmarovi rozvazoval jazyk, tím více ztrácel Alexej k němu důvěru. — Ažajev, Daleko od Moskvy). — *Po mere togo kak Spartak Galustjan s naprjaženno-surovym licom dokladyval obstojateľstva dela, v zale stanovilos' vse šumneje, trevožneje* (Jak Spartak Galusťan s napjatě tvrdou tváří referoval o věci, vzrůstal v sále postupně šum a zmatek. — J. Trifonov, Studenti).

Někteří jazykovědci nepokládají taková souvětí za časová. Tak např. V. M. Nikitin a St. Žaža je řadí k souvětím srovnávacím,[1] akademická „Mluvnice ruského jazyka" a ukrajinský syntaktik O. J. Veržbyćkyj zjišťují, že jde o konfrontaci dějů, a tedy o vztah patřící do širšího rámce vztahu odporovacího.[2] Jiní jazykovědci určují sice tato souvětí jako časová, ale vztah obou dějů hodnotí odlišně: I. H. Čerednyčenko je počítá k souvětí s následností vedlejšího děje, M. Michajlov naopak pokládá děj věty vedlejší za předčasný.[3] Správně

[1] Viz stať Nikitinovu, Uč. zapiski Rjazanskogo pedinstituta III, 1941, s. 91; St. Žaža, *Složené spojky a jejich interpunkce*, Sovětská jazykověda 5, 1955, s. 343.

[2] *Grammatika rus. jazyka* II. 2, s. 350 (autorem kapitoly je prof. Šapiro); O. J. Veržbyćkyj v díle *Kurs sučas. ukr. liter. movy* II, s. 7.

[3] I. H. Čerednyčenko ve sborníku Voprosy slavjanskogo jazykoznanija I, Lvov 1947, s. 105; M. Michajlov v kandidátské disertaci *Složnyje predloženija s vremennymi pridatočnymi v sovremennom rus. jazyke*, Moskva 1952, s. 91.

postupují Belošapkovová a Buninová, které zařazují tato souvětí k časovým souvětím s ději současnými.[4] Jde zde o současný průběh dvou dějů. K tomuto základnímu vztahu se ovšem většinou přidružuje i význam konfrontace, popř. srovnání těchto dějů. Na základní vztah časový se může navrstvit i vztah jiný, např. příčinný.

Spojkový výraz *po mere togo kak* objevuje se v ruštině poměrně pozdě — až na konci 17. století. Mnohem pozdější je ukrajinský spojkový výraz *v miru toho jak*; je to prostředek dosud řídký a užívá se ho jen v jazyce knižním. Lidová mluva jej nezná. Ostatně i v ruštině je to prostředek užívaný jen v jazyce spisovném. V běloruštině existuje sice obdobný spojkový výraz *pa mery taho jak*, ale je rovněž velice řídký.[5] Běžně se místo něho užívá souvětí s dvojitou spojkou *čym - tym*, např. *Čym boľš ja žyvu, tym boľš ja pačuvaju, što zatrymlivacca tam na douhi čas ne chopic sil* (Čím déle žiji, tím více cítím, že mi nestačí síly, abych se tam zdržel dlouhou dobu — J. Kolas). Souvětí tohoto typu je v slovanských jazycích velice rozšířeno; má je ovšem i ukrajinština (*čym - tym*) a ruština (*čem - tem*), např. *Čym biľše sluchaju tebe, Hajdaju, vse biľše perekonujus', ščo baltijec' pravdu prynis nam z centru* (Čím déle tě posloucham, Hajdaji, tím více se přesvědčuji, že Baltijec nám přinesl z centra pravdu — O. Kornejčuk). — *A koster uže potuchal . . . I čem skoreje dogoral ogon', tem vidneje stanovilas' lunnaja noč'* (Ale hranice už pohasínala . . . Čím rychleji oheň dohoříval, tím zřejmější byla měsíčná noc — A. Čechov). Jsou velmi stará. Vyjadřují především srovnání (zejména srovnání ve významu směrovém), ale v jistém kontextu vyjadřují i postupné rozvíjení dvou současných dějů.

V jazyce staročeském ani v jazyce novočeském se speciální spojkové výrazy vyjadřující postupné rozvíjení dějů nevyvinuly. Tento význam se v češtině vyjadřuje několika způsoby. Především se tu užívá souvětí s dvojitým spojovacím výrazem *čím - tím*, např. *Z počátku bral se chutě dovrchu, ale čím výše vystupoval, tím více kle-*

[4] Belošapkova, *K izučeniju tipov složnogo predloženija*, Doklady i soobščenija Instituta jazykoznanija II, Moskva 1952, s. 23; Bunina, *Iz nabljudenij nad složnymi predloženijami, sojedinennymi sostavnymi sojuzami*, Uč. zapiski Moskov. gorod. pedinstituta im. Potemkina 33 (3), 1954, s. 98.

[5] I. I. Gurskij, *Složnyje sint. konstrukcii s podčiniteľnymi sojuzami što i kab v sovrem. belorus. jazyke*, Minsk 1950, 191 (kand. disertace).

sal na mysli (Sv. Čech). — *Čím více se stmívalo, tím jasněji svítily rudé ohníčky cigaret* (J. Marek). Někdy se tak překládají i ruská souvětí se spojovacím výrazem *po mere togo kak.* Např. souvětí *Deti otnosilis' k nemu s nemen'šim ravnodušijem, no po mere togo kak oni rosli, rosla i ich privjazannosť k otcu* je přeloženo *Děti se k němu chovaly se stejnou lhostejností, ale* č í m *byly větší,* t í m *více rostla jejich příchylnost k otci* (M. Šolochov, Tichý Don).

Časté je v češtině i souvětí se spojkou *jak* (naproti tomu spojky *když* se zde nikdy neužívá), např. *Jak postupovali dál, našli jich více* (Bernášková). — *Jak běžel, cítil, že kouř je stále hustší* (J. Marek). — *Jak šla léta, měnili se nástrojaři v dílně* (M. Majerová, Siréna). — *Potom s nimi zpívala a znenáhla, jak sloka šla za slokou, začala se soustřeďovat* (tamtéž; — srov. ruský překlad: *Potom ona pela vmeste s drugimi i malo-pomalu po mere togo, kak odna stroka smenjala druguju, načala sosredotočivaťsja).*

Spojka *jak* sama o sobě není výrazovým prostředkem postupnosti — tento význam vyplývá z kontextu, zejména z věcného obsahu, který je ve spojených větách vyjádřen. Uplatňují se tu zejména tito činitelé: *a)* věcný význam i tvar přísudkového slovesa; *b)* opakování přísudkového slovesa; *c)* spojení spojky s příslovci vyjadřujícími postupnost. Užívá se zde sloves pohybu, a to obvykle nedokonavých (ve tvarech minulého času, řidčeji přítomného času), např. *Jak život uplýval a Hudcovka stárla, nacházela si chvíle, kdy se probírala osudy svých dětí* (Majerová, Siréna). — *Jak ubývalo žáru, vracel se chlad* (Bernášková). — *Jak ubíhaly minuty, zachvacovalo to jeden objekt za druhým* (tamtéž). V prvním dokladu vyplývá postupnost přímo z významu sloves: *život uplýval, Hudcovka stárla* — v obou případech jde o děj, který předpokládá jisté trvání, jistou délku (i bez přímé závislosti na vidu). V dalších dokladech se vedle věcného významu sloves *ubývat, ubíhat* uplatňuje i jejich vid. Užívá se tu pravidelně sloves s předponami.

Odstínu postupného rozvíjení děje se dosahuje i opakováním přísudkového slovesa v jedné ze spojených vět (někdy v obou). Užívá se tu opět sloves nedokonavých, ale obvykle bez předpon (významový odstín je zde vyjádřen opakováním sloves, proto není předpona tak potřebná), např. *Hudba dohrála a bylo slyšet už jen zas těžký, stej-*

noměrný rytmus bot o dlažbu, a ten pozvolna tichl a tichl, zádumčivější, jak se vzdaloval od města (Tilschová). Mohou se opakovat i slovesa souznačná: *Kolem všechno jasnělo, jak požár vzadu se zmáhal a šířil* (Jirásek).

Postupnost se vyjadřuje výrazně i jinými lexikálními prostředky, které naznačují delší trvání činnosti nebo stavu, např. *Marie zapalovala oharek za oharkem, jak postupně dohořívaly* (Majerová). Srov. i citovaný doklad z Bernáškové: *Jak ubíhaly minuty, zachvacovalo to jeden objekt za druhým.* I zde se uplatňuje význam přísudkových sloves a zároveň i význam podmětu (je vyjádřen podstatným jménem s časovým významem v množném čísle — *minuty*), ale především výrazem *jeden objekt za druhým* ve funkci předmětu — ten úplně jasně vyjadřuje postupné zasahování dějem. Čím je takových lexikálních a mluvnických prvků v souvětí více, tím je vztah postupného rozvíjení dějů zřetelnější. Pěkně to vidíme, srovnáme-li uvedené doklady s tímto příkladem: *Vídal ji, jak se jaro blížilo, častěji* (Jirásek). Zde se opírá odstín postupnosti jen o význam přísudkového slovesa *blížilo* (ve spojení s podmětem *jaro*); částečně se tu uplatňuje i příslovce *častěji*. Srov. i využití opakovaného příslovce v tomto ruském příkladu: *Po mere togo kak ona oživljalas', knjaz' vse strože i strože smotrel na neje* (Čím byla živější, tím na ni kníže hleděl přísněji a přísněji — L. Tolstoj, Vojna a mír).

V překladech z ruštiny setkáváme se s různými náhradami spojovacího výrazu *po mere togo kak*, např. *Zatím Něchljudov, nasadiv si skřipec, prohlížel si obžalované, po řadě jak je vyslýchali* (L. Tolstoj, Vzkříšení). — *Stáda kočovala podle toho, jak spásala lišejník* (Sjomuškin). — *Podle toho, jak se u nás tvoří skutečná strana, musí se uvědomělý dělník naučit rozlišovat . . .* [Dějiny VKS(b)]. Jsou to překlady neobratné.[6] Jen výraz *tou měrou jak* zakotvil pevněji a nabývá povahy složeného spojovacího výrazu (mezi *tou měrou* a *jak* nebývá čárka), např. *Tou měrou jak se ručička nástěnných hodin blížila k sedmé, vzrůstala Bulaninova tesknota* (Kuprin; srov. rus. Po

[6] Hojně užívaný *Rusko-český slovník* L. V. Kopeckého (Praha 1951, s. 743) překládá ruské *po mere togo kak* umělými výrazy „postupně n. zároveň s tím, jak . . ., souběžně s tím . . .“ a přímý český protějšek neuvádí. *Velký rusko-český slovník* (II, Praha 1953, s. 9) však již vystihuje význam ruské spojky správně: „pro vyjádření souběžnosti . . . *jak . . ., zatímco*“.

mere togo, kak strelka časov približalas' k semi, vozrostala toska Bulanina). — *Tou měrou jak se přibližoval, objevovali se mužici, jdoucí jeden za druhým . . .* (L. Tolstoj, Anna Karenina; srov. *Po mere togo, kak on pod'jezžal, jemu otkryvalis' šedšije drug za drugom . . . mužiki).*[7]

Závěrem možno shrnout, že v češtině nejsou ještě ustáleny speciální spojovací prostředky k vyjádření postupného rozvíjení dějů. Základním výrazovým prostředkem je souvětí s dvojitým srovnávacím výrazem *čím - tím* nebo souvětí s *jak,* v nichž se význam postupnosti zároveň vyjadřuje prostředky lexikálními. Četné překlady z ruštiny dávají podnět k hledání nových, speciálních spojovacích prostředků.

Dodatek překladatelův. L. I. Rojzenzon, autor obsáhlé monografie a mnoha článků[8] o českém časovém souvětí, vystihl zde pěkně jednu funkci časové spojky *jak,* která dosud unikala pozornosti: užívá se jí v souvětí, v němž se vyjadřuje souběžnost postupně se rozvíjejících dějů. Položil bych důraz právě na souběžnost, úměrné rozvíjení dějů — to je pro vztah mezi spojenými větami nejcharakterističtější. Předpokladem pro tento vztah je ovšem to, že musí jít o děje postupně se rozvíjející. Druhým pozoruhodným rysem Rojzenzonova článku je stálý zřetel k souhře mluvnických a lexikálních prostředků při vyjádření vztahu mezi větami a snaha o přesné rozlišení toho, co vyplývá z obsahu spojených vět nebo z kontextu, a toho, co je přímo vyjádřeno spojovacími prostředky.

Rozebíraná souvětí netvoří samostatný souvětný typ — jde tu jen o jeden odstín časového vztahu. Souvětí s *čím - tím* jsou s nimi sice zčásti synonymní, ale patří k souvětí měrově srovnávacímu, v němž se vyjadřuje úměrnost činnosti, stavu nebo vlastnosti vyjádřené ve spojených větách. Časový význam vyplývá zde pouze z věcného významu užitých slov; svou mluvnickou stavbou se ničím neliší od souvětí, v nichž o časový vztah nejde.

Jaroslav Bauer

---

[7] S odkazovacím výrazem *tou měrou* se setkáváme v češtině již dříve, ale v jiném typu souvětí: *Nenadálé obvinění z vyzvědačství překvapilo pana domácího tou měrou, že na ostatní nadávky zapomněl* (Sv. Čech).

[8] Srov. zprávy o jeho pracích v Naší řeči 40, 1957, s. 294—296, a ve Slově a slovesnosti 20, 1959, s. 71—74; viz též Rojzenzonovu stať *K časovému souvětí v dnešní češtině,* Slovo a slovesnost 20, 1959, s. 10—18.

MEZIZÁVODNÍ, MEZIŠKOLNÍ

BOHUMIL PICK

Nová organizace práce, nové hospodářské vztahy vyvolaly nutnost vyjádřit nějak tu vlastnost subjektu (zařízení apod.), že je společný několika institucím; v ruštině se tato skutečnost vyjadřuje spojeními jako *mežkolchoznaja GES* (. . . elektrárna), *mežškolnoje predprijatije* (. . . podnik), *mežzavodskaja stachanovskaja škola*. Pojem sám o sobě je nový a těsně souvisí s širokou decentralizací na úseku národního hospodářství.

Jestliže byly v minulosti např. odborné školy organizovány místně nebo jako školy závodní, odráželo se to i v jejich pojmenování; měli jsme např. *újezdní (měšťanské) školy, závodní (učňovské) školy* atp. Jak však vyjádřit nové vztahy u zařízení, která přejímáme nebo převezmeme podle sovětského příkladu; jak pojmenovat např. stachanovskou školu, která nebude jen závodní, samostatná pro každý závod, nýbrž společná pro několik závodů nebo podniků; jak nazývat elektrárnu, která není jen kolchozní nebo okresní, nýbrž společná pro dva nebo více kolchozů nebo okresů; jak označit podnik pracující nikoli při jedné škole (školní, v SSSR školnoje predprijatije) nebo pro školy celého obvodu (městského) nebo okresu, nýbrž pro žactvo několika škol společně? Nabízí se tu vyjádření obdobné jako v ruštině: *mezizávodní, mezikolchozní, meziškolní*. Jde však o to, zda právem.

Dosud vyjadřovala předpona *mezi-* v základě dva vztahy:

a) polohu, umístění, průběh (místně i časově) mezi dvěma věcmi, ději atp.: např. *meziaktí, meziarší*; *mezitrámový, mezižeberní* (vesměs Příruční slovník jazyka českého, dále jen PS). K této skupině ovšem náležejí i místní jména typu *Meziboří, Mezihoří, Meziříčí*, neboť i zde jde o konkrétní místo mezi bory, řekami atd.;

b) v přeneseném významu pak prostředníka, přechod, spojovací nebo přechodný stupeň. Význam prostředníka je doložen např. slovy *mezičlen, meziinstance* (= prostředkující člen, instance), *meziobchod* (vesměs PS); význam přechodu je např. ve slově *mezihra*, které Vášův-Trávníčkův Slovník vykládá jako ‚přechod mezi částmi hu-

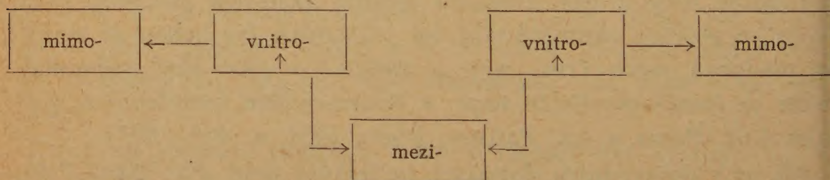
dební skladby', *mezičlánek* (PS), *mezistupeň* (PS). Spojovací nebo přechodný stupeň je vyjádřen např. v těchto slovech (vesměs podle PS): *mezipřistání, mezisoučet, mezitřídní* (politický termín), dále velmi zřetelně ve skupině sportovních termínů *meziběh* (podle PS ‚závod, do něhož postupují závodníci, kteří zvítězili v rozběhu'), *mezijízda, mezikolo* a zemědělských termínů *mezikultura, mezipěstba, meziplodina* aj. (Vášův-Trávníčkův Slovník jazyka českého uvádí, že složeniny s *mezi-* jsou hojné zejména v novější odborné mluvě.)

Tyto významy jsou obvyklé ve všech běžných jazycích; srov. např. lat. *interregnum* (mezivládí), franc. *entr'acte* (přestávka, meziaktí), něm. *Zwischenspiel* (mezihra), rus. (podle Ožegovova slovníku) *meždurečje* (meziříčí), *meždurjaďje* (meziřádka), *meždycarstvije* (mezivládí), *meždyplanětnyj* (meziplanetární), *meždurjobernyj* (mezižeberní) atd.; polština je v tvoření slov s *między-* střídmější. V češtině stejně jako v ruštině jde často o kalky (doslovné překlady). Jak Ožegovův Slovar' russkogo jazyka (Moskva 1953, s. 230), tak Ljochinův a Petrovův Slovar' inostrannych slov (Moskva 1949) pod heslem *kal'ka* přímo uvádějí ruské *meždometije* (interiectio) jako příklad kalku (už *meždo-* místo obvyklého *meždu-*!). Z českých příkladů uveďme aspoň *mezipatro* (italské *mezzanino,* v počeštěné podobě *mezanin* běžné také u nás, znamená vlastně ‚poloviční poschodí, polopatro', a polština skutečně také má *półpiętro).* Jak bohatě se vyskýtá předpona *mezi-* (rus. *mež-* a *meždu-*) v názvosloví odborném, může se čtenář přesvědčit např. v Rusko-českém zemědělském slovníku (inž. Pume a inž. Paňkov, Praha 1951, s. 466—467).

Ale už v dosavadních slovnících (z českých např. PS, Vášův-Trávníčkův, z ruských Ožegovův, rusko-český Kopeckého) nacházíme slova s předponou *mezi-,* rus. *meždu-,* která nemají jednoznačný význam typu (*a*), nýbrž spíše ukazují na kombinaci obou významových skupin nebo už na nový význam podobný tomu, o který nám v tomto článku jde, význam ‚trvalé organické spojení'. *Meziparlamentní unie* je trvalý společný orgán složený ze zástupců mnoha parlamentů; české *mezicírkevní, meziministerský, mezinárodní* (internacionální) i ruské *meždavedomstvennyj, meždugorodnyj, meždunarodnyj* má aspoň v některých spojeních nepochybně význam už odlišný od významu pouhé prostřednické funkce. Tak samo za sebe

mluví spojení *mezinárodní hnutí*. U slova *mežduvedomstvennyj* Ožegov výslovně uvádí d v a významy: *mežduvedomstvennaja perepiska* = (dopisování) mezi ministerstvy, ale *mežduvedomstvennaja komissija* = orgán koordinující činnost různých ministerstev!

Živý jazyk se vyvíjí, významy slov se posunují a jednotlivá slova se ovšem i v našem případě vymykají schematickému řazení do významových skupin (*a*) a (*b*) s předponou *mezi-*. *Mezihra* (ital. *intermezzo*, něm. *Zwischenspiel*) nevyjadřuje, jak jsme si už řekli, jenom pojem časového zařazení mezi dva děje, nýbrž přechod. V ruském *meževumok* ‚člověk prostředního rozoumku' má předpona význam přenesený atd. Nám jde však o to, že vzniká celá nová skupina, v níž předponu *mezi-* chápeme jako opak předpony *vnitro-*,[1] a to jako její opak s významem odlišným od předpony *mimo-* (rus. *vně-*): *vnitrozávodní* (doprava) — *mimozávodní* (činnost) — *mezizávodní* (škola); *školní* (práce, dílna) — *mimoškolní* (práce — rus. *vněškolnaja rabota*) — *meziškolní* (dílna). (Slovo *mimoškolní* a *mimoškolský* vykládá Příruční slovník: ‚nesouvisící se školou, zbývající po školní práci, dějící se mimo školu'. Nelze tedy tvrdit, že by spojení *mimoškolní činnost* mělo význam časový, a ne místní.) Vztahy se dobře dají znázornit graficky:

Jenže jde právě o vztahy, nikoli o skutečnou, konkrétní polohu místní (| |→| mezi- |←| |). Vedle pojmů a výrazů *vnitrozávodní doprava, městská doprava* budou j e d n a k pojmy a výrazy *mezizávodní doprava, meziměstský telefon* [tj. konkrétní místní význam: doprava z jednoho závodu do druhého, tedy vztah (*a*), a te-

[1] Nelze tvrdit, že opakem předpony *vnitro-* je v češtině *vně-*, neboť v živém jazyce taková předpona vůbec neexistuje; Příruční slovník má tři doklady z odborného názvosloví: *vněhmat* z názvosloví tělocvičného, *vnězemský*, tj. exogenní z názvosloví geologického a *vněstranický* (citát z Tvorby) z oboru politiky, přičemž v posledním případě je převzetí z ruštiny naprosto zřejmé.

lefonní spojení mezi různými městy, tedy rovněž vztah (*a*)],[2] jednak také pojmy a výrazy *mezizávodní škola, mezisvazový kulturní dům* (ani svazový, ani všesvazový, nýbrž společný několika určitým svazům), *meziměstská elektrárna* (společná několika městům), *mezidružstevní stavební podnik.*

Odlišnost těchto vztahů, řekněme (*c*), od typu (*b*) je zřejmá. U typu (*b*) jde právě o stupně, o spojení uvnitř celku (obchodní podnikání jako celek — meziobchod v obchodním podnikání; mezi-instance v úředním aparátě jako celku) ve směru vertikálním (typické slovo právě *meziinstance*!), kdežto u typu (*c*) naprosto jednoznačně o vztah horizontální, o označení něčeho společného dvěma nebo více činitelům. (Tedy ne vztah uvnitř něčeho mezi-, nýbrž, jak už uvedeno:

).

Kopeckého Rusko-český slovník měl již ve svém vydání z roku 1951 (Slovanské nakladatelství, Praha) některá slova tohoto typu, např. *meždupartijnyj, meždufrakcionnyj* = smírčí pro . . ., společný pro rozličné strany, frakce, „mezistranický“, *mežotraslevyj* = týkající se dvou (několika) odvětví (s. 462).

Je tedy otázka, zda je předpona *mezi-* i v češtině (tak jako např. v ruštině) vhodná k vyjádření nového vztahu (*c*). Domnívám se, že ano, že proti tomuto rozšíření významu předpony *mezi-* nemůže být námitek ani z toho hlediska, že — jak jsme si ukázali — bude v různých spojeních táž předpona vyjadřovat vztahy různé, např. (*a*) a (*c*); *mezizávodní, mezidružstevní dopravu* může např. obstarávat státní, místní nebo jiný podnik (a ne jen *podnik mezizávodní, mezidružstevní*!); slova *mezizávodní, mezidružstevní* tu vyjadřují pouze původní místní vztah, zde směr dopravy, kdežto *mezizávodní, mezidružstevní klub, škola, elektrárna* je přímým (vlastním) společným zařízením několika závodů, družstev. Starý název *Meziparlamentní unie* ukazuje, že tu nebudou nejasnosti ani pocit cizosti.

---

[2] Ale vedle toho máme ještě *mezisvazové, meziměstské, meziministerské jednání, řízení* s významem nikoli konkrétně místním, nýbrž přeneseným; jednání se nevede někde mezi ministerstvy.

VYJADŘOVÁNÍ SITUAČNĚ DRUHOTNÝCH PROJEVŮ VE VÝCHODOMORAVSKÝCH NÁŘEČÍCH

JAN CHLOUPEK

Obecně je známo, že lidová nářečí dávají přednost souřadnému spojování před podřadností. Mnohdy se vyjadřují mluvnicky souřadně i podřadné významové vztahy v souvětí. Myšlenková podřadnost tu nemusí být vyjádřena vůbec (např. *a tos słabí kost, ťeško ďełat* Karlovice: a tož je-li málo jídla, . . .), nebo je vyjádřena slovně, nikoli mluvnicky, zvláštními spojkami (*je sucho, t o ž přeleťíte* Veselá; *n a - ṗ ř e ď ň e dajú piď gořalky, p o t e m budu jesť* Půlčín: dají-li mi gořalky, teprve tehdy budu jíst). Výjimečně je podřadný vztah vyjádřen i speciálním souřadným větným vzorcem (např. *choďił, choďił, nechoďił, nechoďił* Pozlovice: znamená totéž co ‚nevím'; ‚je mi lhostejné, zda chodil nebo nechodil'; *ňebyť teho, zmy na to nepřišli* Val. Polanka: kdyby nebylo toho, . . .). Někdy ovšem potřeba vyjádřit významový vztah mezi souvětnými větami působí na syntaktickou strukturu nářečí tak intenzívně, že se v nářečí objeví hned několik způsobů, které však nikdy nejsou v rozporu s obecnými zákonitostmi nářečního syntaktického vývoje.

Tak je tomu především při vyjadřování situačně druhotných projevů neboli — jak se tradičně říká — při vyjadřování přímé a nepřímé řeči.[1] Zde vzniká potřeba opakovat ještě jednou projev pronesený původně za jiné, „prvotní" situace; přitom není závažné, je-li pronesen týmž mluvčím, nebo jiným. Ve srovnání se spisovným jazykem jde v nářečí toliko o situačně druhotné projevy mluvené; prvotní projev bývá v nářečí z valné části mluvený, zřídka psaný.

Situačně druhotné projevy se v nářečích vyjadřují několikerým způsobem:

---

[1] Srov. Fr. T r á v n í č e k, *Historická mluvnice česká 3, Skladba*, Praha 1956, s. 115. — Doklady v naší stati jsou lokalizovány, neboť východomoravská nářečí jsou bohatě rozrůzněna po stránce hláskoslovné i tvaroslovné. — Až při korektuře článku se mi dostala do rukou stať T. A. Chmelevské, *Sposoby peredači reči v govorach Cimljanskogo rajona Kamenskoj oblasti*, Uč. zapiski Rostovskogo pedinstituta, vyp. 4 (14), 1955, s. 111—132.

1. Nejčastěji se vyjadřují pouhým přiřazením, s o u ř a d n ě. Původní prvotní projev se klade beze změny vedle uvozovací věty a jen ta jej vlastně vyznačuje jako projev cizí, situačně druhotný.

Přiřazené prvotní věty oznamovací:

on ně praví, stařenko, to je stáří Újezdec; *on povídáł, já neumírám, a umřeł* Luhačovice; *a tož jeden Žid, Maďar bił, ten povídá, víte co, mi ím to mosíme slúbit* Kaňovice; *a toš přiďa tam, že í pravił, tady sa hnój, tady sa roďí* Lutonina; *pečeťíł, lepší je to* Vlachovice; *povídała přiďa s teho pola, płakat se mňe chce* Bohuslavice u Gottwaldova; *pravijá, ďefčice, vi ste moc tancovali* Újezdec; *pravija, ogaro, že choďíš po ďeďiňe*! Lutonina;

já přiďa dom, povídám, to je spúšťka Bohuslavice u Gottwaldova; *pravím, oňi sa nadřú* Újezdec; *já uš si pravím, šak stejňe parádi neuďełám* Luhačovice; *já povídám, . . ., vi ste moseli bid nadraňí fšeci* Biskupice.

Přiřazené prvotní věty rozkazovací:

já sem í nemohl řéct, nechoť Kostelec u Gottwaldova; *dyť sem ťi pravila, nepáraj to na boku* Újezd u Vizovic; *já mu povídám, Jarošku, bjež do maléj* Luhačovice; *já sem pravila, neviňit tech pánú* Lutonina; *ťi mu říkajú, velební pane, pomož nám ot toho* Ořechov. Sem patří i souvětí s uvozovací větou vloženou uvnitř, např. *poďme tam, nabádál, dajte sa operovat* Dol. Lhota.

Přiřazené prvotní věty tázací:

a ptál sa, co ho žádáš? Val. Příkazy — osoba zde není pošinuta, druhá osoba tázací věty neznamená posluchače druhotného projevu, *dnes řekli jedem? — jedem* Hluk.

Tento způsob je zcela v souladu s tím, jak nářečí dává přednost souřadnému připojování před podřadností. Liší se od obdobného souřadného připojování ve spisovné češtině tím, že uvozovací věta nekončí klesavou, závěrečnou kadencí, nýbrž že se po intonační stránce chová jako každá jiná věta v bezespoječném souvětí slučovacím, že tedy tvoří souvětí nejen po stránce významové, ale i po stránce intonační.[2]

2. Někdy c h y b í dokonce i u v o z o v a c í v ě t a. Prvotní projev se tak objevuje beze změny v souvětí s větou, která prozrazuje původce prvotního projevu. Sloveso mluvení (*říkat* atp.) se rozumí ze souvislosti. Prvotní projev je svou povahou rozkazovací nebo tázací.

---

[2] Této skutečnosti záměrně nebo nevědomě nedbají profesionální tzv. lidoví vypravěči. Dodržují většinou ten způsob uvádění situačně druhotných projevů, který je obvyklý ve spisovném jazyce, a to jak ve svých psaných „vyprávěnkách", tak i při přednesu. I to je výmluvným svědectvím stylizovanosti jejich projevu.

Druhá věta je nezřídka připojena souřadnou spojkou *a*:

ten syn přijél z toho Zlína a maminko, poťte, já váz dovezu Kostelec u Gottwaldova; *a bylo púnoc, přileťél dóm a honem mami, dajte mi prádla* Jasenná; *fčil ten chlap začne fstávat a už neprší?* Újezdec (... a ptá se, zdali už neprší).

Chybějící sloveso mluvení je v těchto souvětích jakoby zastupováno přechodem ze souvětné části oznamovací v rozkazovací nebo tázací v intonačním rámci jednoho souvětí.

Jindy bývá prvotní projev připojen bezespoječně. Tak se připojují věty oznamovací nebo rozkazovací, řidčeji tázací:

a tož domlél, nebudu nocovat, pudu dom Bohuslavice nad Vláří; *dondu tam, neco vám povím* Doubravy (dojdu tam a povídám: něco vám povím); *co mňe mňeli dat potporu, né, vi máte živnosť* Oldřichovice (vlastně „eliptické" souvětí odporovací); *komis přišla, toš(:) kostel rozbúrad a postavid nový* Loučka; *večér chlapi sa zešli, cérky spívajte* Francova Lhota; *on dicki postavja sa u ňich, babičko, co děláte?* Újezdec u Luhačovic.

Pokud je to vůbec možno, je v oznamovacích větách tohoto typu druhotnost projevu signalizována zachováním gramatické osoby (první doklad).

Někdy sice sloveso mluvení chybí, ale na jeho místě je aspoň jmennou větou vyjádřen původce projevu. Časový vztah projevů je zřejmý ze souvětné souvislosti:

a diš sem vařila, toš ten mladý, babi, kúšček trneg ňe dajte Újezdec u Luhačovic.

Toto „eliptické" přiřazování prvotních projevů k druhotným, tj. jejich zařazování do vyprávění bez uvozovací věty, je umožněno využitím intonace, a mimoto ještě i gestikulace a mimiky. Nelze je v mluveném jazyce považovat za syntaktickou odchylku, zvláště srovnáme-li je s jinými případy volného řazení vět vedle sebe v nářečích.

3. V podřadném vyjadřování situačně druhotných projevů se situace v nářečí dílem podobá situaci ve spisovném jazyce.

V oznamovacích větách obsahových je spojka *že* nebo spojka *jak* (s odstínem zdůraznění průběhu děje, nejen jeho výsledku):

Košud mi pravil, že já nepotřebuju autobusa Jasenná; *ona křičí, že to mňél nepotpisovat* Vlachovice; *robi sa nasťežujú, že céri jag ím blížija!* Mistřice; *pravíja, že za sedn rokú sa to vráťí* Hrobice; *a tož on na mňa, že mňa udá* Luhačovice;

vyprávjáł nám, jag býl gdysi při stavb'e Halenkov; *pravíme, jak sa léčilo prf* Chrastěšov; *šak pravím, jag ďeďina dopádá!* Bohuslavice u Gottwaldova (jak je na tom špatně).

Žádací věty obsahové mají spojku *aby*:

povídá, aby neseďeli nohy dúle Lutonina; *já sem ho ptala* (žádala), *aby mi ho pustił dom* Mladcová; *zaproz ho, aby mu to dáł* Ostrata; *hneď ňa ptáł* (požádal), *abych přeživačiła sa* Lutonina (abych to nějak přetrpěla, „přežila").

Zdvořilostní věty přací mají *lesťi*:

hneď ho ptali (žádali), *lesťi by ím nemohł ukázat cestu* Zádveřice.

Závislé otázky doplňovací mají — podobně jako ve spisovné češtině — stejnou formu jako otázky samostatné, necháme-li stranou rozdíl v intonaci a pošinutí osoby:

tož mi pov'este, či ťi chłapi sú Lutonina; *pochvał sa, co ďěláte* Hrobice; *a tož on že* (prý) *si pravíł, co člov'eče, že!* Újezd u Vizovic; *neš potem sem se ich ptała, gdi púјdú* Kudlovice.

Závislé otázky zjišťovací mají (ne ovšem na celém území) proti spisovné češtině částice *či*, *i* (vlastně *-li*), *lesťi*:

ide sa optat, či sem to dostała Jestřabí; *pravíł, była i sem tam dvakráď lebo co* Jasenná; *pravím, lesťi bi sa mohł na to optat* Újezdec.

Je tu ještě jeden důležitý rozdíl mezi dnešní spisovnou češtinou a nářeční oblastí východomoravskou: *či* a *i* (nikoli *lesťi*, to je obdobou spisovného *zda* a hovorového *jestli*) uvozují na části území — ovšem jako citově zabarvené tázací částice — i samostatné otázky:

či by si ona tú podłahu neudrhła? Val. Polanka; *stařenko, chceš i poléfku?* Chrastěšov.

Ve vedlejších větách však ani *i*, ani *či* citově zabarveny nejsou.

Vylučovací vztah vyjadřuje v závislých otázkách spojka *lebo*:

či to była sv'ecká lebo nábožná, nepravił Střelná; *voláł na ňeho, chiťi i ju lebo ne.*

4. Dílem — na rozdíl od spisovného jazyka — přenáší se *že* z oznamovacích vět i do vět žádacích a tázacích, kde ovšem zůstává i *aby*, *lesťi*. U vět žádacích je tento způsob v nářečí častější než vyjádření vztahu jedinou, náležitou spojkou.

kázáł, že aby jeho ďeťi choďiły Jasenná; *kázáł, že aby vzali jednu* Lutonina; *povídá, že aby šli dovňitř a zavřeli* Lutonina; *gdosi poraďíl ím, že aby jak sú ty jabłoňové kořeňe, aby ...* Lutonina; *přišła, jag oráł ten Křúpała, a povídali, kolig dostáł za ty voły, že aby ím ty peňíze dal* Huslenky;

pravili, že lesťi negdo nespál na húře Hvozdná.

V uvedených větách nelze už pokládat *že* za spojku. Vyskytuje se totiž i ve větách jednoduchých a tam má význam příslovce označujícího druhotnost projevu, označujícího to, že se reprodukuje řeč už pronesená (srov. spisovné *prý* — to ovšem má navíc význam modální).

Např.: *přivézla mi teh hrnečkú, že na památku* Kostelec (podle jejích slov na památku); *přišél partyzán, že kúpit kozu* Kašava; *gdysi přijeli, že spívat* Slopné; *dali zme jalúfku, že na dodáfku, že na volno* Částkov. Jindy mají podobné věty s *že* spíše už význam vysvětlovací: *jednu kaču krmím, že na hodi* Kněževes (totiž na hody); *toto sem odďeu̯au̯a, že slépkám* Nedachlebice; *mňeli zme navařeného rumu, že na čaj* Slavičín; *ostali tam pro peňize že* Dolní Lhota (pro peníze totiž).

Stejné *že* bývá i v souvětích. Ani tu ovšem není podřadicí spojkou; není proto třeba předpokládat vynechané sloveso mluvení:

potem přišél henkaj ze Ščípy od hospockého, že mu chybí slíovica Kostelec u Gottwaldova (a prý mu chybí); *a tož už ďeďáček choďił, že nám nepřidávajú* Újezdec (chodil, prý nám nepřidávají); *třikráť kopali, že se nečeho dobudú* Šarovy; *nésla přisadu, že bude zitra saďit* Hřivínův Újezd; *jednúc si vilézł na seno, že sa prospí* Bzová; *z dúchodem było tak, že tá staroba gdesi cosi, že mi dajú dúchot* Kostelec u Gottwaldova.

Dále stává *že* i v sousedství náležitých spojek:

přišéł, že lesťi by nešła tam słúžit Březnice; *přišél dóm, že abich to prodáł* Ořechov; *přišél, že abych šél g hospodáři s koňma* Klečůvka; *posłali, že aby šél žat* Držková. V některých dokladech nelze ani chybějící sloveso mluvení doplnit, např. *nechťél upit téj gořałky, že aby se neožhrál* Doubravy (účelové souvětí).[3]

Jako označení druhotnosti projevu klade se *že* i při různosti mluvčích v prvotním dialogu:

gdo ťi to ovazovál? — že maminka Luhačovice; *ot keréj si kumpanije? — že ot třeťí* Hluk.

Nadto proniká toto příslovečné *že* i před souřadně připojený a řádně uvozený projev:

on mu povídál, že nehrajte si, bješťě g dochtorovi Polichno.

---

[3] V nářečních projevech nejsou v oblibě uvozovací věty ani ve vyprávění, srov. např.: *A oňi, gde to neseš? — Do Biskupic. — A potem přiďa z Biskupic?* Kaňovice. — Nebo: *Co ďeláš, Jahoda? — Žehlím šaty. — Gdes to vzál? — Našél* Biskupice.

I tento případ je důkazem nespojkového charakteru našeho *že*.[4]

Rozborem nářečních dokladů lze dospět k těmto závěrům:

1. Východomoravská nářečí nevyjadřují většinou situační druhotnost projevu žádnými syntaktickými prostředky, nepočítáme-li k nim uvozovací větu jako součást nového projevu prvotního (a i ta nezřídka chybí). Zařazují prvotní projev do nového kontextu bez formálních změn (počítaje v to i změny v intonaci).

2. Řidčeji, při méně živém, ne tak bezprostředním a při citově neutrálním vypravování, kdy příslušník nářečí formuluje svůj jazykový projev perspektivně, vyjadřuje se druhotnost projevu souvětnou stavbou podřadnou (zhusta stejnými prostředky jako ve spisovném jazyce).

3. Změna obsahové spojky *že* v příslovce označující druhotnost projevu (vyskytující se jak ve větách jednoduchých, tak i „nadbytečně" vedle náležitých spojek v souvětích) svědčí o tom, že nářečí dává přednost slovnímu vyjádření druhotnosti projevu před mluvnickým vyjádřením podřadným spojením.

4. Zanedbávání syntaktického rozlišování mezi projevy prvotními a druhotnými je umožněno těmi vlastnostmi nářeční syntaktické struktury, které vyplývají z mluveného rázu nářečních projevů, tj. z jejich závislosti na aktuální bezprostřední situaci a z možnosti užít doprovodných gest a mimiky.

Souvislá ukázka nářečního vyprávění

Vypravuje Anna Pavelková z Újezdu u Vizovic, narozená r. 1883:

Och jéj. Toš co zímu, to máme fčiléj, a zmrzáme šeci. No šag já vím, šak tady aj negdy mete sňeh, ale já pravím, že to už bude konec sv'eta. Netrúfáte také? Já si povídám, šag uz zaséj fčil pravívali, že zíma zímu bude sťihat. Šak teprúv było jaro a uz zaséj zíma: Šak ten sňech pometá co chvíla. Óch bože!

Tak, ve válku, naša choďila od rána na řezňíka, aby nám neco dál a že nemá ňic a že šecko to nechává na zitro. Že fšecko na zitro nechávajú, že ňidz ňe tady nevezú. Tož řezňík chudák choďil furt tadyte hore a dolú, nem'él co prodávat.

---

[4] Jiné je tázací apelové *že*, kterým se mluvčí dovolává souhlasu, např. *to biło hrozné, že?* Luhačovice; *tá jehla, že?, ím choďila po žiłách* Polichno. Nářečí zná ovšem i jiné typy podobných apelových modálních částic, srov.: *f tom je dobře, co?* Luhačovice; *kamíški, pravda* Kaňovice; *už Víďeň dostad, né?, to bi biła víhoda* Kaňovice.

POSUDKY A ZPRÁVY

K jazykové stránce tzv. lidových vyprávění [1]

(Na okraj Bělíkovy sbírky *Povídání z Horácka*)

Snad nejčilejší krajské nakladatelství v českých zemích, nakladatelství kraje Jihlavského v Havlíčkově Brodě, které i v minulých letech, kdy regionalismus u nás neměl právě na růžích ustláno, publikovalo řadu sbírek folklóru a literárních ohlasů lidového podání z českomoravského Horácka, vydalo v r. 1956 dílko Vratislava Bělíka *Povídání z Horácka.* Nad touto knížkou se jistě pozastaví s porozuměním etnografové a folkloristé, a pokud k ní budou mít výhrady, tedy především pro její ne zcela ujasněné postavení ve vztahu k lidovému podání, profesionálnímu vypravěčství a ohlasové beletrii. Nám se aspoň zdá, že se její autor domnívá být lidovým vypravěčem i spisovatelem zároveň, a je tu tedy třeba bližšího ujasnění situace.

Bělíkova kniha však není dosti vyhraněná ani po stránce jazykové, a zdá se přitom, že tato nevyhraněnost není jen odrazem obecné váhavosti v současných problémech literární stylizace lidových vyprávění.[2] Do značné míry k tomu jistě přispěla i nevyhraněnost jazykové situace na „horácké" západní Moravě, kde se už tradiční místní dialekt rychle vyžívá. Západní Morava tvoří totiž už odedávna jakýsi most mezi poměrně jednotným stavem obecného mluveného jazyka v Čechách, který většinou už dávno nemá ani v nejkonzervativnějších vrstvách vyhraněně nářeční charakter, a mezi běžnou mluvou ve východních částech Moravy, která je naopak po všech stránkách krajově rozlišena. V souhlase s tímto přechodným postavením západomoravské oblasti začala se tu už od poloviny minulého století vyvíjet nad tradičními místními venkovskými nářečími novější a jednotnější vrstva, která se začala šířit především z větších oblastních cen-

[1] Tak označujeme na rozdíl od skutečného vyprávění ve vlastním lidovém prostředí, tedy od opravdu lidového ústního podání, profesionální veřejné vyprávění, záležející nejčastěji v dramatickém přednesu napsaného textu, zpravidla vlastního. D. Palátová označuje ve své sbírce *Povídky lidových vypravěčů* (ke které jsme bohužel mohli přihlédnout až v korektuře) tyto dvě zcela rozdílné kategorie vypravěčů jako „vypravěče sousedských besed" a „vypravěče veřejných vystoupení". V doslovu ke sbírce se pak Palátová pokouší řešit i složitou problematiku vztahu ústního a písemného podání lidové i pseudolidové slovesnosti; zde ovšem bude ještě zapotřebí dalšího detailního studia.

[2] K problematičnosti využití dialektu v lidovém podání srov. např. redakční doslov ke sbírce *Veselosti nikdy dosti* (Praha 1956) a jazykový koutek F. Daneše v Literárních novinách ze dne 29. 3. 1958 s poněkud paušálním odsudkem nářeční stránky lidových vyprávění.

ter, a byla proto často přímo označována jako *městská řeč*. Sociální příslušnost této progresívní jazykové vrstvy vystihoval pak ještě častěji užívaný výraz *panská řeč* a obojí označení bylo přitom stavěno do protikladu k výrazům *selská, dědinská, venkovská řeč*.[3] Dnes se ovšem hranice mezi oběma vrstvami stále více stírá, a to proto, že i nářečí na vesnici se už silně „poměštilo“, takže se tu s archaickým typem, jenž zachovává poměrně důsledně všechny původní místní nářeční rysy, setkáváme už jen velice vzácně, nejspíše ještě v nejodlehlejších vískách na okraji západohanáckého nářečního území.[4]

Obou nářečních vrstev, tradičního místního nářečí z okolí Moravského Krumlova i novějšího neutrálního jihozápadohanáckého interdialektu, využívá Bělík ve své sbírce více méně střídavě. Jednotlivá čísla jsou ovšem zpravidla stylizována důsledně v té či v oné podobě, což uvádí autor na konci některých z nich výslovnou poznámkou: Psáno ve starším — *dědinském* — nebo v mladším — *městeckém* — nářečí.

V jeho reprodukci se přitom starší norma vyznačuje především zachováváním redukce hlásky *i*, zvláště po *l* a *ň* (typy jako *pulca* ‚police‘, *ešl* ‚jestli‘, *chasňk, seknca,* které dnes mizejí z nářečí nejrychleji); dále se tu užívá hiátového *h-* nejen před *u-*, *ó-* v případech jako *hucho, hózké,* ale i před *i-* v případech jako *hiné, hindá,* ba i před *ň* v případech jako *hňkdá, hňc;* konečně se tu častěji setkáváme se zachováním tzv. sekundárních hanáckých samohlásek, totiž s *e* za *y* a též s *o* za *u*, a to i uprostřed slov (jinak se dnes s takovými podobami setkáváme na západní Moravě už převážně jen v koncovkách, u případů jako *te buchte, to ribo*): tak vidíme v knize podoby jako *dež pak už bela pryč, bodo, Maroška, poso;* a konečně se tu v některých slovech setkáme i se změnou *o* v *u*, známou jinak více jen v oblasti tišnovsko-blanenské, např. *potum, duma.* — Proti tomu v mladší nářeční vrstvě jsou tu příznačné podoby bez redukce *i* (místo *seknca* tu bývá *seknica*), bez hiátového *h-* (místo *hiné* už

---

[3] Tuto nápadnou diferenciaci mezi městem a venkovem zaznamenal pro západní Moravu už B a r t o š v druhém dílu *Dialektologie moravské*, Brno 1895, s. 203 a 223; na střední Moravě se začalo toto vrstvení nápadněji projevovat až po první světové válce, na východní Moravu a do Slezska proniká intenzívněji teprve až po r. 1945.

[4] Tak např. v Pavlínově na západ od Vel. Meziříčí je od starších lidí možno uslyšet v podstatě pořád ještě stejné nářečí, jakého užila ve své čítance *Horáci - Doláci* (vyd. v Jihlavě r. 1932) pavlínovská rodačka A. V i d l á k o v á - M a l á. Naproti tomu např. dnešní dialekt západního brněnského okolí není už zdaleka tak výrazný jako jeho archaická stylizace v knize J. O b r o v s k é h o *Vobrácení Ferdyša Fókala* (Praha 1947).

iné), a hlavně bez sekundárního *e, o* uvnitř slov (*jazyke, zube, hubo*). Uvedené rozdíly nejsou ovšem důsledné. Obě nářeční vrstvy se liší hlavně jen různou měrou zachování v základě stejných místních prvků, a v tom je tedy tuším Bělíkova stylizace vcelku práva skutečnosti.

Složitější je už otázka vhodnosti tékteré stylizace v jednotlivých číslech sbírky. K povídkám napsaným v starším nebo v mladším, či konečně ve zvlášť neoznačeném nářečí přistupuje totiž řada povídek, v nichž je nářečím zachycen jen dialog (Dvakrát chytrá) nebo v nichž je k vystižení místního koloritu použito dokonce jen náznakové nářeční charakteristiky s citáty v uvozovkách (Bába z Morauskýho). Máme-li tak v jednotlivých oddílech čísla psaná veskrze nářečím, jako Lízačky (nadpis spisovný!), a čísla psaná spisovnou češtinou, jako O dračkách, do nichž se však neústrojně dostávají přece jen nářeční vazby ve spojeních jako „vzpomínám zde stréca Sýkoru, typického vypravěče vlastních jeho historek, které, jak říkával, „*nebele ani k viře podobny, ale přece bele pravda*“, dostává tím celá sbírka po jazykové stránce zcela nejednotný profil. V zásadě je jistě možno použít ve vypravěčských žánrech, s nimiž se u Bělíka setkáváme, všech uvedených druhů stylizace lidové řeči; vedle sebe však mohou vytvořit jen jakousi čítanku různorodých textů. Tato nejednotnost, daná částečně i nejednotností tematickou, plyne jistě dále i z toho, že se ve sbírce zahrnuje do jediného horáckého okruhu moravskokrumlovská a třebíčská oblast zároveň s horním povodím Svratky. Tak např. v oddílu Figurky máme vedle povídek Padrtuj dódyk a Řežuchova mutr, psaných jednak v „dědinském“, jednak v mladším nářečí jižní části západohanácké oblasti, i obrázky ze Svratecka, Mateřské srdce hajného Chmelíčka a Bába z Morauskýho, vyprávěné spisovně, jen s několika náznaky severovýchodočeského nářečního typu v dialozích, citátových slovech a v popěvku *Koukej, koukej, koukej, Adna.*

Jádro knížky se vztahuje převážně k moravskokrumlovskému okolí, které autor, rodák z Rouchovan, zná nejdůvěrněji, a tak má sbírka přece své těžiště. Bělík přitom ovládá svou látku i po formální stránce tak dokonale, že není divu, považuje-li sám svou tvorbu za jakési lidové vypravěčství, jež fixuje přímo vlastní podání. Domníváme se, že etnografickou hodnotu mohou mít takové texty třeba i vyšší než sběr zachycující objektivně podání druhých osob. K účelům folkloristickým, a zvláště dialektologickým mohou ovšem takové texty posloužit (podobně jako díla beletristická) jen jako ilustrace, a ne jako dokument lidové mluvy. Z tohoto hlediska bychom mohli zařadit Povídání z Horácka daleko spíše k literární tvorbě. Celá sbírka má totiž ve většině čísel blíže k textům beletrizujícím, ne-li vysloveně

beletristickým, než k textům, které směřují jen k dokumentárnosti (jako např. „Lidské dokumenty" A. Šebestové).[5]

Tento zjev není v naší tradici ničím novým. Směrem od dokumentárnosti k beletrii je dán např. celý tvůrčí vývoj J. Š. Kubína a zdá se vůbec, že je to směr pro vývoj naší etnografické a folklórní prózy, využívající v různé míře i místního nářečí, velice příznačný. (Tím ovšem není řečeno, že beletrizující podání etnografických textů se neprojevovalo významně už dřív: stačí tu připomenout jen prózy J. F. Hrušky a J. M. Slavičínského.) Dnes to nepochybně souvisí s oblibou živých vyprávění tzv. lidových vypravěčů účinkujících na veřejných vystoupeních a též v rozhlase. Tato vyprávění, komponovaná většinou záměrně na základě čistě literárních uměleckých postupů (podobně např. jako před sto lety a i ještě dříve oblíbené fiktivní dopisy venkovanů synům na studiích), představují ve své lepší části nepochybně důležitou složku lidové tvořivosti. Jejich základní ideové zaměření vystihuje přitom nejlépe nadpis jedné z posledních sbírek zachycujících množství současných a starších vypravěčských talentů, zmíněné už „Veselosti nikdy dosti".[6]

Vedle těchto tzv. lidových vyprávění dosahují v současnosti značné obliby i čistě beletristické ohlasy lidového ústního podání, v Čechách především tvorba M. Krškové z jihočeských Blat a M. Kubátové z Podkrkonoší,[7] na Moravě pak tvorba celé plejády nejrozmanitějších talentů především z oblasti lašské, valašské a slovácké (hanáčtina

---

[5] K postupující diferenciaci objektivního vědeckého zápisu a beletrizujícího zpracování lidového podání v naší folkloristické a dialektologické tradici srov. naposledy článek J. Jecha *O přesný zápis nářečního textu folklórního, folkloristického a etnografického*, Čs. etnografie 4, 1956, s. 55. Stejně by bylo třeba dořešit řadu dalších věcí, především základní problém hodnoty nářečí a nářeční stylizace ve všech projevech tohoto druhu. K ideologickému hodnocení nářečních prvků v naší kulturní, a hlavně literární tradici srov. zvláště stať J. Běliče *K otázce využívání nářečí v literatuře* (Sedm kapitol o češtině, Praha 1955, s. 102) a starší vtipné postřehy P. Eisnera v knize *Chrám i tvrz* (Praha 1946, zvláště s. 355 — „kapitola, ve které řádí splašené kocór" aj.).

[6]) Vlastní lidové podání se tím ovšem ani zdaleka nevyčerpává, ba ani přednostně nevyznačuje. (Odkazujeme tu aspoň na nedávno vyšlou antologii všech typických druhů lidového vyprávění se zaměřením na záznamy nejnovější, kterou uspořádala D. Palátová — viz už pozn. 1.) Tzv. lidový humor je však stále velmi žádané zboží a často přímo rozhoduje o tom, zda se látka dostane do širšího prostředí, než ve kterém vznikla. A tu se často neubráníme s P. Eisnerem dojmu, že komickému účinku často ani ne nejhumornějších příběhů napomáhá jejich nářeční forma. Týž příběh vyprávěn spisovně ztratí okamžitě svůj půvab. (I v recenzované sbírce je několik takových míst, např. vyprávění o tom, jak „krava zežrala nárožáke".)

[7] Marie Kršková, *Rozprávky*, Praha 1950; táž, *Dobráci, filuti, meláci*, Praha 1957. Marie Kubátová, *Daremný poudačky*, Praha 1956.

prošla obdobím takové konjunktury už dříve). Při Bělíkově p o v í d á n í musíme častěji myslet na rozšafnější r o z p r á v k y Krškové než na „daremné“ p o u d a č k y Kubátové (příznačné jsou tu už ty rozdíly v názvech pro vyprávění, i když je autoři na svých místech vysvětlují jako výrazy čistě krajové). Jsou tu ovšem i rozdíly závažnější: Bělíkův text je rozhodně bližší skutečnému lidovému podání, není tak vypočítán na efekt, ba místy je až jednotvárně plochý — a to se týká i jeho formálně jazykové stránky. Naproti tomu v českých textech vytvářených v duchu lidového vyprávění najdeme zpravidla více umělých literárních postupů, a to se týká i užívání nářeční formy. V Čechách přitom totiž dochází k vytváření umělých literárních dialektů, v nichž se nářeční prvky vyskytují v tak zhuštěné míře jako v žádném z živých nářečí. Tyto dialekty se stávají jedním ze základních stylistických příznaků takovýchto ohlasových vyprávění a mají zároveň nespornou hodnotu estetickou (ovšem jedině v rámci tohoto žánru). Jde tu pak o svéráznou nářeční tvorbu charakteru spíše romantického než realistického, chceme-li takto nazvat rozdíl mezi objektivizujícím, věcně zdůvodněným, a tedy realisticky motivovaným uplatňováním nářeční charakteristiky (jako je tomu např. vlastně u všech klasiků české venkovské prózy) a na druhé straně mezi ozvláštňujícím využíváním nářečního živlu jakožto živlu po výtce exotického (jako je tomu v jazykových karikaturách a v poslední době např. též s řadou tvárných postupů u tzv. lidových vypravěčů typu M. Mastného).

Jako stylistický příznak žánru lidových rozprávek v českém prostředí nemůžeme ovšem nerealistické využití umělého literárního dialektu v zásadě odmítat; ba zdá se, že bez tohoto základního tvůrčího postupu si nelze pokračování v kubínovské tradici vůbec představit. Vždyť rychlým ústupem tradičního nářečí i z oblastí nejkonzervativnějších se dnes stala už čistě jen literárním a folklórním faktem dokonce klasická chodština, natož ostatní dialekty v Čechách. V písních, pohádkách apod. může ovšem žít takové starobylé nářečí i dále, přestože přestalo už být běžnou formou všedního styku.

Vracejí-li se tedy někteří autoři ve své ohlasové tvorbě v duchu lidových vyprávění k důvěrně známé řeči vlastního dětství a mládí, je to možno hodnotit v rámci daného žánru kladně. Záleží jen na míře literární invence a stylizačního vkusu, s jakým dovedou jednotliví autoři ztvárnit svá témata. Bělíkovy texty ze západní Moravy, blížící se po mnoha stránkách takovéto čistě ohlasové literární tvorbě pěstované především v Čechách, vznikaly však za podmínek poněkud odlišných, jak bylo naznačeno již úvodem. Je třeba zdůraznit především autorovu důvěrnou znalost domácího venkovského prostředí, v němž stále žije, a dále to, že aktivně ovládá krajový inter-

dialekt, který je tu dosud stále nejběžnější formou mluvené řeči ve všedním styku. Tyto dvě okolnosti kvalifikují autora Povídání z Horácka aspoň v jádře sbírky jako realistického lidového vypravěče v tom smyslu, že danou látku, kterou dopodrobna ovládá, vypráví do detailů tak říkajíc bezprostředně svými slovy. Autor se z toho také sám upřímně zpovídá v úvodním slově, příliš však asi své paměti důvěřuje, tvrdí-li: „Mnohé ty příběhy jsem i sám častěji právě pro zajímavost tohoto lidového přednesu na různých místech vyprávěl, takže jsou v mé paměti zachovány téměř v ryzí podobě." Tuto výhradu bychom měli i k tvrzení, jako by autor mohl ve svém vyprávění reprodukovat opravdu věrně přímou řeč osob, s nimiž se blíže stýkal.

Všechny tyto výhrady se ovšem nevztahují na Bělíkovu sbírku jako na celek, který z jazykového hlediska musíme hodnotit převážně kladně. Připojili bychom k tomu jenom přání, aby se autor, bude-li ve své tvorbě pokračovat, soustředil napříště v nářeční charakteristice svých povídek raději jen na svůj rodný nářeční typ, v němž může ovšem produkovat stejně dobře i jeho mladší i jeho archaickou formu. Soudíme totiž, že jak většině žánrů, tak vypravěčskému naturelu autorovu hoví nejlépe důsledné vyprávění v nářeční formě.

Zbývá nakonec blíže posoudit Bělíkovu sbírku po stránce grafiky. Autor bohužel především dost dobře nerozlišuje mezi dvojím způsobem záznamu mluvené řeči, totiž mezi fonetickým přepisem, určeným výhradně pro účely lingvistické, a mezi normální spisovnou grafikou, jakožto jedině vhodným způsobem pro každou jinou publikaci nespisovných textů, a dále pak zaměňuje některá pravidla obojího způsobu psaní. Naprosto se tedy mýlí, tvrdí-li úvodem: „Stati dialektem psané bych ovšem měl psát pravopisem fonetickým." Nevytýkali bychom mu ani tolik neujasněný termín *fonetický pravopis*, který působí tím podivněji, když se tu pár řádků výše mluví o *spisovném pravopise* ve smyslu normy spisovného jazyka vůbec. Závažnější jeho omyl však tkví v tom, že se domnívá, že musí užití tradiční grafiky odůvodňovat jako něco neobvyklého, jako by se takovýmto, jak on sám praví, „pravopisem spisovnému nejbližším" nepsalo a nemělo v takových textech psát.[8] A naprosto neopodstatněné pak už bylo přidávat k takovéto sbírce na závěr asi dvoustránkový přepis povídky Stréc Jehňátko prý jako ukázku „fonetického pravopisu", nota bene, když se v něm potom stejně najde na dva tucty chyb.

---

[8] Srov. k tomu uvedený článek J. Jecha a též příspěvek A. Gregora *O zápisu lidových písní po jazykové stránce* (Český lid 40, 1953, s. 114 až 117).

Pro srovnání uvádíme aspoň kratičkou ukázku obojího způsobu zápisu i s chybami, které zároveň graficky vyznačujeme.

1. Spisovná grafika (s. 30):

Stréc na to povídá: „Já tě dvě jehňata počim." — „Počite, počite! Ale co z toho bodo mit, dež vám je bodo moset vrátět?" na to zase nádeňk. — „Kdy mně je vrátiš? Až bodeš mit h*y*ny." — „Tak to be teda belo dobry." — „Ale já bech bél na škodě, debech já aj za rok dostál takov*i* jehně, jako ničky počojo. Te mně vrátiš to mi jehně a to nov*i* se necháš."

2. Fonetický přepis (s. 89):

Stréc na to povidá: „Já *t*ě dvje jehňata počim." — „Počite, počite! Ale co s toho bodo mit, deš vám je bodo moset vrá*t*ět?" na to zase ten nádeňk. „Vrá*t*iš mňe je, a*š* bodeš mi*t* hini." — „Tak to be teda belo dobri." — „Ale já bech bél na ško*d*ě, debech já aj za rok dostál takovi jehně, jako ňički počojo. Te mňe vrá*t*iš mi jehňe a novi se necháš."

Podobná neujasněnost v otázkách grafiky nespisovných textů je však dnes bohužel dost běžná, a právě v ediční praxi Krajského nakladatelství v Havlíčkově Brodě najdeme pro ni řadu příkladů, na něž bychom chtěli v této souvislosti upozornit. Tak ve sbírce žďárských pověstí U vyhaslých milířů (Havl. Brod 1955) přetiskuje V. Šacha také několik čísel ze starších textů Hoškových z Polničska. Tyto zápisy pořízené k dialektologickým účelům ponechal přitom v té formě, v jaké byly před padesáti lety vydány v knize Nářečí českomoravské. V Šachově sbírce se proto musí jevit nutně něčím naprosto cizím, a to tím spíš, že ostatní pověsti jsou podány jazykem výrazně knižním. Pravá pestrost pak vládne po této stránce ve sbírkách Pernicových,[9] který si otázku jednotné redakční úpravy uveřejňovaných starších textů vůbec ani nepoložil, takže se tu setkáváme s libovolnou směsí všemožných transkripčních soustav.

Druhý závažný nedostatek, který pozorujeme v Bělíkově sbírce, záleží v tom, že se zde tu a tam vtírají do tradiční české grafické soustavy neorganicky i některé prvky fonetické transkripce. Zvlášť často se setkáváme s fonetickým způsobem psaní některých souhlásek, především *g* a *f*. Fonetické psaní *g* ve slovech jako *gdo, nigdy* (jako by snad taková výslovnost charakterizovala jen jazyk lidový, a nebyla jedině možná i ve spisovných projevech) a podobně i *f* ve

[9] Bohuslav P e r n i c a, *Rok na moravském Horácku*, Havl. Brod 1950; t ý ž, *Moravské Horácko a Podhorácko* I—III, Havl. Brod. 1953; t ý ž, *Lidový humor*, Havl. Brod 1956.

slovech jako *sodofkář, kryf* je nejspíše výsledkem falešně svůdné představy, že se tak naznačí něco specificky lidového, „nepravopisného". Vzácnější (u Kubína však naopak právě velice častou) chybou tohoto typu je i fonetické psaní *y—i* v koncovkách přídavných jmen. Tak vidíme u Bělíka případy jako *ve veseli náladě, to novi, sviho,* kde by všude mělo být ponecháno analogické *y*, tedy *ve vesely náladě* stejně jako *v krátky chvilce* atd. Nedůsledné je dále psaní *i* ve slabice *hi-* odpovídající na začátku slova spisovnému *ji-*. Píše se tu totiž jednou nedosti odůvodněné *hyné*, podruhé *hiné*, střídající se s *iné* a zachovávající tedy správně analogicky s ním i psaní *i*. Poněkud složitější je pak v textech psaných archaickým nářečím otázka označování redukce *i* v případech jako *déchn na mně!* Bělík tyto redukce zpravidla zvlášť neoznačuje. Pro lepší srozumitelnost by však v případech jako *aň koš na čoň*, a zvláště v případech jako *koni zabrál — a vojetem sme drbl do našéch vrát*, mělo být vypadnutí takového koncového *i* označeno apostrofem, tedy *aň'koš na čoň', koni zabrál' a vojetem sme drbl' do našéch vrát.* V souvislosti s touto redukcí vznikají také někdy nesnadno vyslovitelné souhláskové skupiny. Doporučovali bychom v takových případech pro lepší čitelnost zejména důsledné označení původní měkkosti *ň*, i když se snad někdy vyslovuje spíše jako *n:* tedy psát *řekňte, hňc, hňkdá,* paralelně s typy *čarodeňca a nádeňk*, a ne, jak je uvedeno v našem textu, *řeknte, hnc, hnkdá.* Pro větší zřetelnost by se také mělo i ve zvukových splynulinách typu *dij cem, to ce ví* psát každé slovo zvlášť. Konečně poslední fonetický princip, který se tu a tam v textu chybně objeví, je psaní *mněla* místo *měla, mně* místo *mě.* Z četných nevykorigovaných chyb upozorňuji zvláště jen na občasné opominutí dlouhého *í* (*spíš, klín*), které v dialektu znajícím jen krátké *i* působí hodně rušivě, a podobně i ojedinělé podoby české, jako *bouřka* (69), nebo slovenské, jako *pod žebříkom* (70).

Zabývali jsme se Bělíkovou sbírkou Povídání z Horácka poněkud déle, zamýšlejíce se nad jazykovou problematikou literárního žánru ohlasového lidového vyprávění z nářečního prostředí i obecněji. Soudíme, že si tato knížka svými četnými klady i nečetnými, přesto však dosti rušivými nedostatky této pozornosti plně zaslouží, a byli bychom rádi, kdyby naše řádky byly brány především jako projev dobře míněné snahy po dalším zdokonalení tohoto žánru i po formální stránce.

Slavomír Utěšený

Kniha o lidovém vypravěči

Ant. Satke, autor knihy *Hlučínský pohádkář Josef Smolka,*[1] poprvé se u nás pokusil o monografické zpracování projevu lidového umělce. Neomezil se ve své práci jen na rozbor a výklad dílčích problémů svého tématu, ale snažil se sledovat i vzájemné souvislosti jeho jednotlivých složek. Satkovo pojetí staví monografii na pomezí tří vědních oborů: spojují se v ní otázky dialektologické, stylistické a folkloristické. Řešení tohoto náročného a metodologicky obtížného úkolu, které autor ve své knize podává, je nejen obohacením folkloristické a stylistické literatury, ale také podnětem pro další práce.

Kniha obsahuje část výkladovou a texty, které zachycují úplný vypravěčův repertoár. Úvodní studie a důkladný kritický aparát, stejně jako dokumentární hodnota shromážděného materiálu řadí knihu mezi publikace odborné, avšak přístupnost a poutavost výkladů a transkripce textů ji zároveň přibližují čtenářským edicím.

Textová část monografie se však výrazně odlišuje od četných sbírek tzv. lidových vyprávění, které jsou obvykle literárním ohlasem, stylizací tradičního ústního podání.[2] Satke se nemusel uchylovat k beletristickému zpracování sebraných látek, ani k jejich motivické nebo jazykové rekonstrukci. K takovému postupu vede totiž autory čerpající např. z různých oblastí Čech nynější rychlý ústup tradičních forem vyprávění a stírání nářečních zvláštností. Okrajové Hlučínsko, které prošlo v posledních dvou stoletích svébytným historickým vývojem, je stále ještě charakterizováno relativně pevným nářečím; lidové ústní podání zde přežívá až do dnešní doby.[3] A vynikajícím představitelem ústupového období hlučínské tradiční slovesnosti je svým osobitým, působivým projevem právě Satkův vypravěč Josef Smolka. Satke ve své knize zvolil správně cestu spolehlivého, pokud

---

[1] Kniha vyšla v Krajském nakladatelství v Ostravě r. 1958, má 263 strany, z toho 85 je věnováno Satkově studii, 140 Smolkovým textům a zbytek je rozdělen mezi poznámky, diferenční slovníček, cizojazyčné résumé atd. K textům je připojeno 75 fotografických záběrů vypravěče, jejichž autorem je A. Pustka, a orientační mapka Hlučínska.

[2] Srov. S. Utěšený, *K jazykové stránce tzv. lidových vyprávění*, v tomto čísle Naší řeči.

[3] Hlučínsko bylo od r. 1742 do r. 1918 součástí pruského státu. Po tu dobu bylo vystaveno tuhé germanizaci, bylo tak uměle oddělováno od rozvoje národního života v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Přesto tu probíhal proces národního obrození podobně jako v sousedním rakouském Slezsku. — Naprostý nedostatek české literatury v době pruského panství vedl k tomu, že tu tradiční slovesnost plnila svou funkci až do doby velmi pozdní. Hospodářsky bylo Hlučínsko chudý zemědělský kraj, kam prudký rozvoj průmyslu, který tak změnil charakter Ostravska, zasáhl jen okrajově.

možno všestranného zachycení Smolkova vypravěčského umění a k němu pak připojil jeho odborný výklad.

V popředí zájmu autora, badatele školeného filologicky, je vypravěčův jazyk a styl; jemu je také věnována nejobsáhlejší a nejzávažnější kapitola studie (s. 32—57). V úvodních odstavcích této kapitoly všímá si autor nářeční rozkolísanosti Smolkovy mluvy; zjišťuje, jak do jazyka vyprávění pronikají spisovné prvky, všímá si také poměrně silné vrstvy slov přejatých z němčiny a upozorňuje na jejich stylistickou platnost. V další části sleduje, čím je charakterizováno vypravěčovo podání ve slovníku a ve skladbě. Zdůrazňuje zvláště rozvitou synonymiku, hojné výrazy expresívní, velkou zásobu citoslovcí, bohatství neotřelých přiléhavých obrazů, dále pak uvolnění větné stavby, nepravidelný pořádek slov, častá vybočení z vazby, užití vět jednočlenných a neúplných, eliptických atd. Dospívá pak k závěru, že těmito jazykovými prostředky, v podstatě příznačnými pro vypravěčský sloh vůbec, dovede Smolka zvlášť působivě a přesvědčivě vyjádřit vzrušenost a silné citové zabarvení svého projevu. Dále si Satke klade otázku, jak je slohově odlišen jazyk epických celků ústní slovesnosti od běžné mluvy a nakolik se slohově různí jednotlivé žánry (kouzelná pohádka, realistická povídka,[4] vyprávění ze života). Shledává, že u Smolky jsou rozdíly mezi žánry setřeny a že přechod mezi jazykem dorozumívacího hovoru a jazykem vyprávění je zcela plynulý a pozvolný. Smolkovo neobyčejné umění charakterizační je dáno především jeho schopností dialogizovat a dramatizovat vyprávění.

Druhá část této kapitoly se zabývá otázkami syžetu a kompozice Smolkových pohádek a povídek a všímá si vypravěčovy schopnosti fabulační; ukazuje se, že není zvlášť výrazná. Fakta slovníková, skladebná ani kompoziční Satke nikdy ve svých výkladech neodtrhuje od prozodických prostředků jazyka a od prostředků mimojazykových; naopak, vyzdvihuje melodii, přízvuk, tempo řeči, mimiku a gestikulaci jako důležité složky Smolkova vypravěčského slohu. Souhrnně se pak s nimi vyrovnává ve zvláštní kapitole.[5] Zvláště důkladně v ní probírá širokou škálu vypravěčových dramaticky účinných gest a věnuje pozornost i jeho tvárné mimice, snadno přecházející z výrazu do výrazu. Autor sleduje a popisuje zvukové prostředky řeči v drama-

---

[4] Jindy také *novelistická povídka*; do tohoto pojmu jsou zahrnuty všechny druhy lidových povídek, jež se odlišují od kouzelné a zvířecí pohádky, tedy i anekdota, tzv. *humorka* ap. (Srov. s. 81.) Tyto termíny, podobně jako termín *novelizace pohádkových látek*, nejsou voleny šťastně. Běžně se jich užívá v odlišném smyslu a těžko si zvykáme na nový obsah, který jim Satke dává.

[5] „Mimojazykové prostředky a melodie řeči v Smolkově vypravěčském projevu", s. 57—66. Prozodické prostředky řeči přivádí do společné kapitoly s gestikulací a mimikou zřejmě to, že nemohou být zachyceny v textu.

tických i epických pasážích vyprávění, a přináší tak mnoho velmi cenného materiálu. Podle jeho názoru se podání tradičních látek liší od mluvy běžného jazykového styku právě rozvinutím a maximálním využitím těchto prostředků.

Monografie značně získala zařazením dvou kapitol věnovaných stylistickému rozboru. Autorovi se podařilo nově ukázat vzájemné vztahy otázek folkloristických a stylistických (souvislost vypravěčovy povahy a jeho repertoáru tradičních látek, vliv repertoáru na styl vyprávění, vliv vnějších a vnitřních okolností na vyprávění atd.). Škoda, že v prvé z probíraných kapitol Satke důrazněji neformuloval otázky a závěry, které se týkají poměru běžně rozšířených jazykových prostředků nářečí a prostředků individuálních; málo přesvědčivě vyznívá i důležitý odstavec věnovaný uměleckosti stylu Smolkova vyprávění a jeho vztahu k „mluvě, z níž vypravěč čerpá" (s. 44).

Ve folkloristické části studie si Satke položil základní otázku jasně a určitě: shledává, kde vypravěč sám tvoří a kde pouze reprodukuje látky a motivy tradiční slovesnosti a v čem je poměr složky produkční a reprodukční charakteristický pro určitou fázi vývoje ústního podání na Hlučínsku, kterou Smolka představuje. Satkův zájem se však soustředil na individuální stránku Smolkova projevu, a tak byly vytlačeny otázky vztahující se ke stránce tradiční na okraj studie (do úvodních kapitol a do závěru), někde byly neprávem téměř pominuty.[6] Tím se však nesnižuje podnětnost tohoto způsobu přístupu k problematice, naopak, právě v něm je největší Satkův přínos folkloristice; starší práce tohoto oboru se totiž obvykle vyčerpávaly látkovým srovnáním a přecházely individuální přínos lidového umělce. Trochu v Satkově studii postrádáme teoretický a metodologický úvod nebo doslov. Autor by jím byl usnadnil cestu těm, kteří v budoucnu půjdou jeho cestou, a zároveň by si byl sám zpřesnil některé zásadní otázky týkající se charakteru a vývojových zákonitostí tradiční slovesnosti. Snad by se byl i jeho vztah k tématu oprostil od jistého nádechu subjektivního, nekritického zabarvení, který prostupuje jako spodní tón celou studií a projevuje se sklonem k přeceňování Smolkova umění. Něco z této tendence proniklo i do stylistického rozboru textů. Některé formulace Satkovy jako by řadily Smolkovo vyprávění do přímého sousedství realistických literárních děl (např.: ... propracovanější prvky ... v oblasti slov se silným citovým zabarvením ..., s. 44, ... umění ... propracovat hrdinu ..., s. 47, ... záliba zpodobovat život v jeho mnohotvárnosti ..., s. 49 ap.).

[6] Zvlášť nápadné je to v kapitole „Pohádka obrazem vypravěčova života", s. 18—32. Otázka odrazu vypravěčova života v tradičních celcích je ve skutečnosti složitější než v Satkově interpretaci. Vytvoření hrdiny si nemůžeme ani u Smolky představovat jako proces téměř autostylizační.

V úvodu jsme se zmínili o dokumentární hodnotě materiálu obsaženého v monografii. Tohoto ocenění si práce zasluhuje jak z hlediska folkloristického, tak z hlediska jazykového. Satke se už při zápisu snažil, aby zachytil jazyk vyprávění co nejpřesněji. Také pro čtenáře chtěl zachovat „ráz vypravěčovy živé mluvy“ (s. 84). Proto ponechal kolísání v hláskách a tvarech, respektoval i rozdíly odrážející nářeční odstíny mluvy rodné obce Smolkovy a sousední obce, v níž žije vypravěč od svých 23 let. Nedozvíme se ovšem, kdy a jak zasahoval Satke do textu tam, kde šlo o zřetelné přeřeknutí (nakousnutá a nedokončená slova, porušení shody atd.). Podobné jevy musíme u temperamentního vypravěče předpokládat, avšak texty jsou po této stránce zcela čisté. Došlo-li někde k drobným zásahům, byly provedeny s velkým porozuměním pro styl mluveného projevu, který zůstal vždycky zachován.

V grafice se Satke neřídil zásadami fonetické transkripce, neboť její dodržování by bylo při způsobu zpracovávání materiálu i při popularizačním zaměření knihy nevhodné. Vycházel ze zásady, že text je obrazem uměleckého výtvoru vypravěčova a že čtenář nemá být při jeho vnímání rušen nezvykou grafikou, není-li toho třeba k zachování charakteru Smolkovy mluvy. Satke zcela právem upustil od označování různých asimilačních změn souhláskových na hranicích i uvnitř slov (s výjimkou typu *tfuj, kfočna, zme, zlezl, tyz je*). Jeho transkripcí je však zastřena výslovnost typu [mjel, mjesto] (přepisuje *měl, město*). Při přepisu bylo třeba vyrovnat se ještě s jinou skupinou jevů. Zásoba písmen spisovného jazyka totiž neodpovídá soustavě fonémů Smolkova nářečí. Satke se i v těchto případech snažil — ve shodě s běžnou praxí — vyhnout zavádění zvláštních znaků a vystačit s písmeny označujícími ve spisovné češtině hlásky podobné. Tak např. tzv. poloměkké sykavky *š', ž', č', dž'*, které vznikly splynutím výslovnosti měkkých *ś, ź, ć, dź* (v typech *suśed, źima* atd.) s hláskami *š, ž...*, jsou v textech přepisovány *š, ž, č, dž,* třebaže se většinou vyslovují měkčeji než spisovné hlásky těmito písmeny označované. Široké *ï* po těchto sykavkách přepisuje Satke písmenem *y*. Pokud zavádí zvláštní písmeno pro označení fonému, který spisovný jazyk nezná, přihlíží opět k tomu, aby se co nejméně odchýlil od grafických zvyklostí spisovných. (Např. Smolkova výslovnost kolísá mezi *u̯* a *ł*, pro přepis je však použito důsledně *ł*.) V mezích obecné tendence přiblížit širokému čtenářskému okruhu obtížný nářeční text alespoň po stránce grafické je Satkovo řešení velmi zdařilé. Ale stálo by snad za nové zamyšlení, ještě než vyjdou závazná pravidla přepisu nářečních textů pro podobné edice,[7]

[7] Srov. J. Jech, *O přesný zápis nářečního textu folklórního, folkloristického a etnografického,* Československá etnografie 4, 1956, s. 55—67.

je-li nutné omezovat užití smluvených znaků pro hlásky, které se ve spisovném jazyce nevyskytují. Čtenář, který sáhne po textu tohoto druhu, je stejně postaven před jazykovou skutečnost od spisovného jazyka odlišnou po stránce hláskové, tvarové, skladebné i slovníkové. Je tedy málo pravděpodobné, že by promyšleně volené odchylky grafické nějak podstatně uškodily přístupnosti podobných publikací.

Satkovu monografii je možno kladně hodnotit po stránce odborné i jako přitažlivou knihu populárně vědeckou. Ocenění zaslouží především její promyšlené uspořádání, které dokazuje, že popularizační záměr nemusí znamenat zároveň snížení odborné úrovně. Stejně cenné je i spojení otázek folkloristických a jazykovědných, které otevřelo novou perspektivu diskusím i bádání. Co se týče jazykové stránky textů, můžeme si jen přát, aby všichni vydavatelé sbírek lidových vyprávění nebo ústní tradiční slovesnosti přistupovali ke své práci s takovou odpovědností jako Satke.

Marie Racková

Malý atlas světa

(Příruční vydání)[1]

Tato vítaná publikace podává víc, než naznačuje její titul, neboť kromě sbírky map obsahuje v textové části zeměpisné a statistické údaje o všech státech a zemích (s. 9—110) s příslušným rejstříkem a vysvětlivkami, na konci pak abecední seznam místních názvů (s. 1—69). V našem časopise si povšimneme jen jejich stránky jazykové.

Učiním tak z hlediska, jež jsem zdůvodnil v „Poznámce k podobě cizích místních názvů“ na s. 308 tohoto časopisu z roku 1957 (ročník 40, č. 9—10). S radostí zjišťuji zde, že mé upozornění na onu věc nevyznělo naprázdno. Z důvodů praktických a mezinárodně orientačních se redakce Malého atlasu světa rozhodla udávat na mapách jména měst ve tvaru, jaký mají v jazyku příslušné země (ovšem v transliteraci latinkou, jde-li o jiné písmo, tedy např. i o azbuku). Ale vedle tohoto autentického názvu stojí (většinou v závorce pod ním, a to menším typem) i jeho znění obvyklé v češtině, je-li totiž dosti odlišné.

Názvy řek, jezer, moří, zálivů a ostrovů jsou tu však jen v podobě české. V tom není tedy důslednosti, když se většinou naše názvy liší silně od cizích, čteme-li zde např. jen: *Pád, Bodamské jezero, Stře-*

---

[1] Vydala Ústřední správa geodézie a kartografie. Odpovědný redaktor: Antonín Götz. Technický redaktor: Bohumil Stehlík, Praha 1958, cena 22,— Kčs.

dozemní moře, Janovský záliv, Korsika apod. — V rejstříku nalezneme české názvy měst jako odkazy, např. *Řím* v. *Roma*, ale názvy řek, jezer, moří, zálivů a ostrovů jen ve znění českém, což obé je ovšem ve shodě s údaji na mapách. Tam jsou i jména zemí toliko v české podobě, ale jejich názvy v příslušném jazyku státu jsou uvedeny v seznamu a popisu států před vlastním atlasem (na s. 40 až 110), a to i třeba v trojí podobě, je-li tam více řečí úředních, např. u Švýcarska.

Co do pravopisné podoby názvů počeštěných je dobře, že mohly být zde už uvedeny ve shodu s novými Pravidly,[2] jež jsou v seznamu použité literatury, svědčícím o rozhledu a píli redakce. Je však třeba dodat, že poučky Pravidel o psaní velkých písmen nebyly správně aplikovány na psaní názvů ostrovů, mysů aj. na mapách. Slova *ostrov, mys*, popř. jejich zkratky *o., m.* stojící na počátku názvu jsou na mapách tištěna s malým počátečním písmenem.

A tak se mohu kriticky omezit jen na případy nedůslednosti v uvádění našich tradičních názvů měst vedle původních cizích. Proberu je jen ukázkově podle jednotlivých zemí. Jsou-li na mapě Polska vedle oficiálních názvů *Gniezno, Wrocław, Kłodzko, Raciborz* aj. právem i české: *Hvězdno, Vratislav, Kladsko, Ratiboř*, pak by tam mohl být i název *Hlubčice* vedle *Głubczyce*, dále *Lešno, Hlucholazy, Střelín* a jiná u nás běžná jména. — Tamtéž na přilehlém území obou Lužic za Nisou jsou jen 4 názvy měst v podobě slovanské, ale mají tam být ještě další lužickosrbské ekvivalenty: *Wojerecy* vedle *Hoyerswerda, Kamjenc* vedle *Kamenz, Gródk* vedle *Spremberg* a *Lubin* vedle *Lübben*. Totéž platí o mapě Německa, kde je na Nise ještě město *Forst* bez lužickosrbského tvaru *Baršć*. U Berlína jméno *Potsdam* vzniklo ze slovanského *Podstupim*, jak je to dodnes v lužické srbštině, kdežto v ustálené dnešní české podobě *Postupim* je původ jména už zastřen. Saské město *Karl-Marx-Stadt* mohlo být v závorce označeno pro orientaci též svým původním názvem *Chemnitz*, tj. *Saská Kamenice*, podobně jako jsou staré názvy měst pod novými např. na mapě Bulharska (až na *Botevgrad* a *Ruse*).

A. Frinta

Poznámka redaktora

Názory na užívání českých podob zeměpisných jmen jsou velmi rozdílné a praktický kartograf se dostává do těžké situace, má-li se rozhodovat. Redakce Malého atlasu postupovala správně, když v duchu platných Pravidel uchovávala původní podoby u jmen sídlišť, kdežto u jmen zemí uváděla podoby české. Že se ve jménech moří, zálivů, řek a hor neprovádí udávání původních názvů v té míře, jako je tomu u jmen sídlišť, je přirozené. Jednak lze původní název někdy těžko stanovit (jaký je původní název Tichého oceánu?), jednak se zde neuplat-

---

[2] Výjimečně zůstal *Jeruzalém* v staré, nefonetické podobě: *Jerusalem*.

ňuje nejsilnější moment, který rozhoduje o užívání původních podob u jmen sídlišť: praktické potřeby dopravní a spojové. Úplné provedení zásady cizojazyčnosti není možné, ale počet českých podob je třeba omezit na míru nejmenší: znamenají komplikaci pro školu (je třeba se učit podobám dvěma místo jedné) a znamenají komplikaci pro kartografa (zápasí stále s nedostatkem místa a musí pak uvádět dvě jména). Proto je podle mého názoru oprávněno omezení českých podob i polských míst. Jiná otázka jsou jména lužickosrbská, která nyní nabyla rázu oficiálního: k těm bude třeba více přihlížet. V. Š.

Z KNIH, ČASOPISŮ A NOVIN

Práce o češtině v cizině

Sovětská práce o tvoření slov v češtině.[1] Je dnes stále častějším zjevem, že se na řešení vědeckých bohemistických problémů významně podílejí lingvisté sovětští. Takovým cenným příspěvkem je také práce ukrajinského lingvisty R. V. Kravčuka zabývající se tvořením slov, oborem, který je v poslední době v ohnisku vědeckých zájmů našich jazykovědců.[2] Konkrétních prací z oblasti tvoření slov je však, jak Kravčuk také v úvodu své práce konstatuje, v české literatuře dosud málo.

Ke zkoumání slovotvorných problémů přistupuje Kravčuk z hlediska historického. Zdůrazňuje, že bez znalosti historického vývoje slovotvorných principů nelze pochopit slovotvorné zákonitosti v současném jazyce. Své zkoumání omezuje časově na 14. a 15. století (dovádí však některá zjištění výhledově až do současnosti), látkově pak na přípony, jejichž základem je souhláska *k* a její střídnice *c* a *č*. Dokladový materiál čerpá z literárních památek této doby (uvádí spisy Husovy, Chelčického, staročeské žaltáře atd.), využívá i slovníkářských děl Klaretových. Opírá se o doklady z Jungmannova Slovníku, Gebauerova Slovníku staročeského, o doklady z dialektologických prací, a zejména o popis v Trávníčkově Mluvnici spisovné češtiny. Metodologicky využívá slovotvorných studií polských lingvistů Ramberga a Doroszewského;[3] jejich obecná zjištění kon-

---

[1] R. V. Kravčuk, *Iz istorii češskoj suffiksalьnoj slovoobrazovatelьnoj sistemy,* Kyjev 1958, s. 38.

[2] Srov. např. referáty a diskuse z konferencí konaných v r. 1957 v publikacích *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků,* Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1958, a *O vědeckém poznání soudobých jazyků,* Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1958 (posudek o nich srov. v Naší řeči 42, 1959, s. 163n. a 223n.).

[3] J. Ramberg, *Dzieje przyrostków* -ec *i* -ca *w nazwach osobowych,* Prace filologiczne 11, 1927, s. 24.

W. J. Doroszewski, *Monografie słowotwórcze. Formacje z podstawowem* -k- *w części sufiksalnej,* Prace filologiczne 13, 1928, s. 105.

frontuje s výsledky vlastního bádání, slovotvorné zákonitosti odhalené v polštině s analogickými případy v češtině. V úvodu vytyčuje Kravčuk přímo jako cíl své práce vytvořit paralelu k uvedené studii Doroszewského.

Časové údobí, na něž omezil své zkoumání, 14. a 15. století, zvolil autor proto, že v této době dochází k základním změnám v systému českého tvoření slov, zejména v oblasti jmen zdrobnělých (deminutiv) a jmen činitelských.[4] Všímá si přitom jen těch případů, které jsou odchylné od stavu novočeského.

Nejdříve probírá Kravčuk tvoření činitelských jmen příponami *-č, -tel, -ík/-ník, -ce, -ec.* Zkoumá podmínky tvoření, významové odstíny jednotlivých přípon a jejich vzájemné vztahy.

Ověřuje přitom Rambergovy poznatky zjištěné v staré polštině a Trávníčkovy výklady v jeho Mluvnici, některá jejich tvrzení opravuje, mnohé otázky pak nově osvětluje. Ve své práci nepřihlíží Kravčuk k důležité studii Dokulilově,[5] která patrně ušla jeho pozornosti (jinak však projevil širokou znalost literatury zkoumaného předmětu). Také Dokulil využívá cenných studií polských lingvistů Ramberga a Doroszewského. Oba autoři, Dokulil i Kravčuk, se shodují v tom, že sledují vždy začlenění zkoumané oblasti (i když si z tvoření slov vybírají jen malý úsek) do celého slovotvorného systému, Dokulil současné češtiny, Kravčuk češtiny 14. a 15. století. Oba se obírají zjišťováním podmínek tvoření, v historické části se pak Dokulil obírá vývojem hláskové podoby přípon. Kravčuk zůstává v oblasti otázek významových. Látkově se ovšem kryjí jen částečně, Dokulil zkoumá některé názvy osob podle činnosti, Kravčuk vychází od formy, od přípon se základem *k* (ty ovšem nemají jen významy činitelské).

U první zkoumané přípony, *-č,* vymezuje Kravčuk její význam, podmínky tvoření a jeho produktivitu vcelku shodně jako Dokulil a Doroszewski. Podrobněji se zabývá typem *vysvobodič,* tj. činitelskými jmény odvozenými od sloves dokonavých. V novém jazyce není tento typ již zastoupen. V starém jazyce byl však živý, i když jádro činitelských jmen tvořených touto příponou tvořily přece jen odvozeniny od sloves nedokonavých. Kravčuk konstatuje, že typ *vysvobodič* se vyskytuje ještě v 15. století, později už ne. Znovu ovšem ožívá za obrození, jak ukazují doklady z Jungmannova Slovníku, jde tu však nepochybně, jak Kravčuk správně odhalil, o umělé napo-

---

[4] Srov. výklady o lexikálním rozvoji češtiny v této době v díle B. Havránka *Vývoj spisovného jazyka českého,* Československá vlastivěda, řada II, Praha 1936, s. 23—48.

[5] Miloš Dokulil, *Některé typy názvů osob podle činnosti v českém jazyce,* Naše řeč 39, 1956, č. 3—4, 5—6.

dobení staročeského modelu ze snahy po oživení tohoto kdysi rozšířeného slovotvorného typu. Proč byl tento obrozenský pokus marný, Kravčuk nevysvětluje. V historickém vývoji se u činitelských jmen s příponou *-č* ustálil význam ‚osoby, které konají činnost opakovanou, pravidelnou' a pak i význam ‚osoby podle povolání'. To vedlo i k důslednému spojování těchto jmen s nedokonavými slovesy.

Nejrozšířenější činitelskou příponou ve 14. a 15. století je *-tel*. Dnešní významový rozdíl mezi činitelskými jmény s příponou *-č* a *-tel*, uváděný v Trávníčkově Mluvnici (jména s příponou *-tel* označují konatele jakéhokoli děje spojeného s duševní prací nebo označují konatele činnosti ve smyslu přeneseném — jména s příponou *-č* označují konatele fyzické práce), se podle Kravčuka vyvinul až v současném jazyce. V starém jazyce byla při tvoření jmen těmito příponami větší volnost. Stopy dnešního rozlišování nachází autor v tom, že přípona *-tel* patřila jazyku spisovnému, přípona *-č* pak živému jazyku mluvenému. K tomuto zjištění dospěl pečlivým rozborem starých památek, zvláště srovnáním dokladů ze Žaltáře klementinského s doklady z mladšího Žaltáře poděbradského.

U činitelských jmen tvořených příponou *-ík* se Kravčuk podrobněji zabývá vznikem nové varianty této přípony, *-ník*. Tvoření příponou *-ík* bylo omezeno jen na odvozeniny od přídavných jmen, např. *mlád - mladík*. Vytvořením přípony *-ník*, jiným rozložením morfologické hranice u slov jako *hříšník, dělník* atd., dostala tato přípona daleko širší uplatnění. Mohly se tak tvořit odvozeniny i od sloves. V staré češtině nejsou však ještě příliš hojné.

Činitelský význam měla podle Kravčuka i přípona *-ice*. Dokládá jej na jediném případě, na slově *babice*, které spojuje se slovesem *babiti*. Přiznává však, že je těžké rozhodnout, zda jde o zbytek kdysi živějšího typu — zde připomíná široké uplatnění činitelské přípony *-ica* v srbochorvatštině —, či o nové tvoření, které se v češtině více neuplatnilo. Zde nelze souhlasit s výkladem autorovým, jde pravděpodobně o starý typ deminutivní, zdrobňující.

Zajímavou oblastí je tvoření činitelských jmen příponou *-ce*. Kravčuk kriticky reviduje dosavadní výklady o odvozování těchto jmen od jmen podstatných, o jejich časovém významu a o významovém rozdílu jmen na *-ce* a *-ec*. Odvozování těchto jmen od jmen podstatných pokládá autor za pozdější než odvozování od sloves. Ve starých památkách jsou sice odvozeniny od jmen také zastoupeny, je jich však mnohem méně. O tom, zda je činitelské jméno odvozeno od slovesa, nebo od podstatného jména, rozhoduje podle Kravčuka hlásková shoda se jmény nebo se slovesy. Tak spojuje slova *nálezce, výrobce* s podstatnými jmény *nález, výroba*, a ne se slovesy *nalézti, vyrobiti*. Obrací se tu proti Trávníčkovu tvrzení, který slova jako

výrobce označuje za tvořená od slovesných kořenů. Trávníček ovšem dodává, že se mnohdy chápou za odvozeniny ze jmen podstatných, a možnost odvozování jmen činitelských od podstatných jmen nijak nepopírá. Dokulil ve zmíněné studii probírá tuto otázku velmi podrobně a na rozdíl od Kravčuka podtrhuje i souvislosti významové. Přitom ukazuje, že někdy může být vztah oboustranný (ke slovesu i ke jménu), nebo dokonce některý ze vztahů vystupuje do popředí podle situace, v níž je slova užito.

Podle Rambergova zjištění mají jména na *-ce* — na rozdíl od jmen na *-ec* — časový význam minulý, označují někoho, kdo činnost vykonal. Tento poznatek, čerpaný z polského materiálu, rozšiřuje Ramberg na celou oblast západoslovanských jazyků. Kravčuk jeho tvrzení pro starou češtinu odmítá a uvádí řadu příkladů, z nichž je patrno, že jména na *-ce* takový časový význam neměla. Nepopírá přitom, že řada jmen tento význam má, získala jej však z kontextu nebo přímo od jména, z něhož byla odvozena, např. *nálezce* od slova *nález* (název výsledku děje). Obecnou platnost Rambergova tvrzení odmítá také Dokulil, a jak prokázal Doroszewski, neplatí plně ani pro starou polštinu. Kravčuk nesouhlasí zcela ani s dalším Rambergovým tvrzením, o rozšíření slov s příponami *-ce* a *-ec* v slovanských jazycích. Podle Ramberga východní a jižní slovanské jazyky tvoří činitelská jména příponou *-ec* (přípona *-ce* tu pozbyla produktivnosti a je omezena), západoslovanské příponou *-ce*. Z dokladů, které Kravčuk shromáždil, vyplývá, že se v staročeštině tvořila činitelská jména oběma příponami často od téhož základu: *chodec* — *chódce, svatokradec* — *svatokrádce*. Pozdější vytlačení podob na *-ec* podobou na *-ce*, jako *tvůrce* místo starého *tvořec*, není příliš staré. Proti Rambergově hypotéze svědčí podle Kravčuka i to, že staročeské podoby *mlatec, žnec* se zachovaly a nahrazeny nebyly. Dokulil se nestaví k Rambergově tezi tak odmítavě, i on ji však pro češtinu omezuje; upozorňuje také na tvaroslovnou analogii (*správce* — *správec*), která jistě měla vliv i na poměr jmen s příponou *-ec* a *-ce*.

V dalších výkladech se Kravčuk zabývá příponami z d r o b ň u j í c í m i. Zdrobnělá slova jsou podle jeho zjištění v staré češtině mnohem častější nežli v jazyce novém. Velmi plodným metodickým postupem pro zkoumání rozsahu zdrobnělin v starém jazyce se ukázalo srovnání staročeských překladů s latinskými originály. Pomohlo např. odhalit, jak autor staročeského Ezopa využívá k charakteristice postav zdrobnělin svérázným způsobem, pro který neměl oporu v latinské předloze. (Negativní postavy bajek užívají zdrobnělin při oslovení těch, které chtějí získat; ve známé bajce oslovuje liška vránu „havránku" apod.) Jindy využívají autoři zdrobnělin k citovému vyjádření svého vztahu k dané skutečnosti, např. u Husa *sedláček* proti

král, císař. Častá jsou zdrobnělá slova v záporných vyjádřeních: *penížka v měšci nemají.* Kravčuk naznačil, jak sám upozorňuje, jenom základní možnosti tohoto využívání, skutečných případů různého užití bylo ještě mnohem více.

Za závažné pokládá autor vyřešení otázky, proč se některé staré zdrobňovací přípony do nového jazyka nedochovaly nebo proč ztratily zdrobňovací význam. Polemizuje tu s Trávníčkovým tvrzením, že to způsobila významová homonymie některých přípon. Kravčuk namítá, že přípona neexistuje sama, ale je vždy vázána na slovo, a tu je možnost homonymního chápání vždy omezenější. Uvádí, že zanikly i zdrobňovací přípony (*-cě* u jmen ženského rodu, jako *myslcě, vescě*; *-ce* u jmen středního rodu, jako *zrnce, pivce*), které měly jenom zdrobňovací význam. Příčiny zániku zdrobňovacích přípon byly podle Kravčuka jiné. Rozhodovalo, zda tvoření zdrobnělých slov příslušnou příponou bylo nějak omezeno jen na určité typy, nebo zda bylo volné. Rozborem slovotvorných podmínek autor zjistil, že zdrobňování těmi příponami, které zdrobňovací význam ztratily nebo z jazyka zmizely, bylo vždy nějak omezeno. Např. zdrobňování příponou *-ec* (*hlasec, oděvec, zvonec*) bylo omezeno jen na oblast neživých věcí. Jiné přípony, jako *-ek, -ík, -eček, -íček,* takové omezení neměly, a proto je pravděpodobné, že jim dal jazyk v dalším vývoji přednost. Toto omezení měly přípony pravděpodobně již v období praslovanském nebo pračeském (do 12. století). Tam, kde jsou u synonymních přípon podmínky tvoření stejné, je téměř nemožné určit, proč se v daném případě tvoří zdobněliny zrovna určitou příponou, např. *stolek*, ale *kolík*. Kravčukovo pozorování je jistě zajímavé a pomáhá nám objasnit jeden z problémů vývoje přípon. Zdá se však, že mnohovýznamovost přípon při zániku některého jejich významu přece jen také působila, zvláště když byly po ruce přípony, které k dvojímu chápání nesváděly. I tak je to ovšem otázka složitá a jednoznačně těžko řešitelná.

Nakonec se Kravčuk zabývá synonymními příponami *-iště/-isko.* Podle jeho zjištění se v staročeských památkách přípona *-isko* téměř nevyskytuje ani ve významu místním, ani ve významu zveličelém (cituje ojedinělé doklady *hlavnisko, mravisko* u Gebauera, *pacholisko* z Jílkovy - Oberpfalcrovy knihy Jazyk knih černých jinak smolných). Materiál z českých dialektologických prací a doklady podob místních jmen uvedených u Profouse přesvědčují Kravčuka o tom, že u přípon *-iště* a *-isko* jde o rozlišení dialektické. Vyslovuje souhlas s Jílkovou hypotézou, že se tvoření místních jmen příponou *-isko* rozšířilo z polštiny do ukrajinštiny, jižní kašubštiny, do dialektů slovenských, moravských a do dialektu východočeského. Ve spisovné češtině byla jen přípona *-iště.*

V závěru shrnuje Kravčuk hlavní teze své práce. Zjištění, ke kterým dospěl, jsou jistě cenná a obohatí naše poznatky o tvoření slov v starém jazyce. Rozsah práce nedovolil autorovi obírat se některými otázkami podrobněji, např. vznikem a významem složených zdrobňovacích přípon jako *-eček, -íček* atd., činitelskou příponou *-čí* apod. I tak přináší jeho studie zejména po stránce metodické mnohé podněty, jichž bude možno i v jiných pracích využít.

Přemysl Hauser

Studie o češtině ve sborníku filologické fakulty Kirgizské státní university. Nedávno se nám dostal do rukou „Slavjanskij sbornik", vydaný koncem roku 1958 Kirgizskou státní universitou ve Frunze jako pátý svazek řady „Učenyje zapiski filologičeskogo fakuľteta". Příjemně nás překvapilo, že ve sborníku jsou otištěny dvě stati týkající se češtiny, a to studie L. Rojzenzona *Iz nabljudenij nad frazeologijej češskogo jazyka* (Z pozorování frazeologie češtiny, s. 21 až 35) a článek A. Supruna *Sredneazijatskaja leksika v očerkach Ju. Fučíka* (Středoasijská slova v črtách J. Fučíka, s. 165—172). Autor první stati, mladý slavista samarkandské university, je znám našim jazykovědcům z článku *K časovému souvětí v dnešní češtině,* který vyšel v překladu J. Bauera v Slově a slovesnosti 20, 1959, s. 10—18; tam na s. 71n. viz i přehled ostatních prací L. Rojzenzona. Čtenáře Naší řeči pak informoval o kandidátské práci L. Rojzenzona *Podřadné souvětí s vedlejší větou časovou v češtině* a o dvou studiích otištěných z této práce ve sborníku Uzbecké státní university Ališera Naoii Al. Jedlička (NŘ 40, 1957, s. 294n.). Autor druhé stati A. Suprun, mladý slavista frunzské university, upozornil na sebe větší studií *Proizvodnyje suščestviteľnyje s kornjami čisliteľnych* (Odvozená podstatná jména s kořeny číslovek, Frunze 1953, 68s.) a několika články o středoasijských lexikálních prvcích v ruštině a ukrajinštině. Středem jeho pozornosti zůstává výzkum číslovek v slovanských jazycích, jak o tom svědčí i stať *Nekotoryje obščije javlenija v istoričeskom razvitii čisliteľnych v slavjanskich jazykach* (Některé obecné jevy v historickém vývoji číslovek v slovanských jazycích), otištěná v posledním Slovanském sborníku kirgizské university.

L. Rojzenzon řeší v studii o české frazeologii neobyčejně závažné otázky: prameny českých frazeologických prostředků, jejich základní typy a otázky jejich souznačnosti a mnohoznačnosti. Podle původu rozlišuje frazeologismy domácí a přejaté. K domácím řadí přísloví a pořekadla, dále rčení vzniklá v různých pracovních a vůbec životních prostředích (tzv. profesionalismy), pak obrazná lidová

rčení a konečně „okřídlená“ slova vynikajících českých osobností. Mezi frazeologickými prostředky přejatými uvádí rčení z bible, z antické mytologie a z antických klasiků, frazeologické kalky, „okřídlená“ slova jiných národů a cizojazyčné citáty. Pokud jde o různé strukturní typy frazeologických prostředků, vychází z teorie V. V. Vinogradova, který dělí frazeologismy na frazeologické srostlice (sraščenija), frazeologické celky (jedinstva) a frazeologická spojení (sočetanija). Správně však poznamenává, že mezi jednotlivými typy nelze vést ostré hranice. Podle Rojzenzona jsou pro českou frazeologii charakteristické frazeologické prostředky typu *bít hlava nehlava* (tj. taková rčení, v nichž se opakuje opěrné slovo se záporkou *ne-*) a typu *bránit se rukama nohama* (tj. rčení bez souřadné spojky a se změněnou intonací). Rozborem českých frazeologických prostředků dochází k závěru, že se v češtině daleko více než v jiných slovanských jazycích vypouštějí v ustálených rčeních slova i slovní spojení, a že tedy elipsa patří k základním strukturním rysům české frazeologie. Přitom si všímá i zpodstatňování přídavných jmen ve rčeních typu *odejít s nepořízenou* a zmiňuje se o vzniku spřežek jako *bůhvíkde, odjakživa* apod.

Velmi podnětné myšlenky obsahuje poslední část studie, kterou Rojzenzon věnovat otázkám souznačnosti a souzvučnosti českých frazeologismů. Musíme však hned tu poznamenat, že bychom doporučovali mluvit o mnohoznačnosti (polysémii), nikoli o souzvučnosti (homonymii), jak činí autor. V studii se správně upozorňuje na to, že souznačná mohou být různá rčení jako celky a že v některých frazeologismech lze dokonce nahrazovat synonymy jednotlivá slova nebo slovní spojení. Pokud jde o synonymičnost celých frazeologismů, autor zdůrazňuje, že se synonymní rčení obyčejně liší různými průvodními odstíny významovými i stylistickými.

Není sporu o tom, že rozbor frazeologických prostředků je velmi obtížný bez příslušného jazykového povědomí. Tato nevýhoda, ve které je zahraniční badatel proti badateli domácímu, projevila se do značné míry i v stati Rojzenzonově. Tak např. u většiny dokladů chybí údaj o jejich rozšíření v dnešním jazyce spisovném a hovorovém a o jejich stylistickém odstínu. Zejména mezi frazeologickými kalky uvádí autor mnohé doklady, které v dnešním jazyce nežijí a které se pravděpodobně dostaly do našich slovníků prostým překladem z jiných jazyků, zejména slovanských. Je přece známo, že se v době obrozenské pokládala přísloví a pořekadla jednoho slovanského národa za majetek všech slovanských národů, a že se proto hojně překládala a zařazovala jako domácí prvky do slovníků. Často se do slovníků dostaly i individuální prostředky, doložené jen u jednoho autora. Proto je třeba údaje starších slovníků srovnávat se sta-

vem frazeologie v jazyce současném. Nespolehlivé jsou Rojzenzonovy údaje o původu mnohých českých rčení. Tu je třeba vykonat napřed velikou práci srovnávací. Nelze souhlasit např. s tím, že autor považuje za kalky z němčiny některá obecně rozšířená rčení, jako *kam vítr, tam plášť, mezi čtyřma očima, mít strach* aj. Nedostatek jazykového povědomí českého ztěžoval autorovi práci i v jiných oblastech, např. při klasifikaci tzv. frazeologických srostlic. Rčení jako *zůstat na holičkách, mít něco za lubem, brát na paškál* aj. nemůžeme považovat za spojení slov běžných v češtině na rozdíl od rčení jako *rozbít napadrť, propadnout hrdlo* aj., v nichž jsou podle Rojzenzona některá slova nesrozumitelná.

Přes jistou nepřesnost dokladového materiálu, omluvitelnou nedostatkem českého jazykového povědomí, zasluhuje si stať pozornosti našich jazykovědců, neboť upozorňuje na oblast našeho jazyka, které jsme dosud věnovali velmi malou pozornost. Budoucí badatel o naší frazeologii v ní najde mnoho cenných podnětů.

Druhá stať, jejímž autorem je A. Suprun, zabývá se rozsahem, úkonem a původem středoasijských slov v reportážích J. Fučíka ze Sovětského svazu, shrnutých v knize *V zemi milované.* Suprun napočítal ve 24 Fučíkových reportážích o sovětské Střední Asii celkem 83 exotických slov, kterých autor užil na 364 místech. Většina těchto slov (49) se vyskytuje jen v jedné reportáži, menší část v několika (nejvíce je zastoupeno slovo *mulla* ‚moslimský duchovní' v 10 reportážích). Pokud jde o hustotu užívání, je na prvním místě slovo *basmač* ‚bandita kontrarevolučních tlup' (na 44 místech). Jen s menší částí exotických slov se setkáváme u Fučíka pouze jednou. Suprun z toho správně vyvozuje, že se Fučík snažil dosáhnout místního koloritu svých reportáží užitím celkem malého počtu orientalismů, které častěji v textu opakuje. Přitom se zaměřoval na taková slova, která byla již českým čtenářům známa, jako např. *aul, bek, derviš, emír, jurta, kumys* aj. Některá patří dokonce k výrazovým prostředkům zcela běžným, např. *bazar, harém, islám, karavana, kočovat, korán, mešita, mohamedán, musulman, oáza, turban* aj. Největší počet exotismů se váže k středoasijské minulosti,[1] menší k současnému životu středoasijských národů a nejmenší k středoasijské přírodě. Fučík tím chtěl bezpochyby vyjádřit své přesvědčení, že exotika je spjata s minulostí a že nemá již místo v epoše budování socialismu.

O tom, jak se Fučík snažil využívat těch orientalismů, které čtenáři znali odjinud, svědčí poměr slov „obecně orientálních" k „vlastním středoasijským". Je dán čísly 45 : 36 (dvě slova jsou kavkazská).

---

[1] Srov. i v mém článku *Stylistické mistrovství Julia Fučíka,* Slovo a slovesnost 14, 1953, s. 154—155.

Suprun dále zjišťuje původ Fučíkových orientalismů: největší část tvoří slova arabská, perská a turkotatarská. Závěrem autor článku vyzdvihuje stylistické umění Fučíkovo při vysvětlování orientalismů kontextem.

Milan Jelínek

Nová německá mluvnice českého jazyka. Dokladem stoupajícího zájmu o studium českého jazyka v cizině je vedle prací, o kterých Naše řeč již dříve referovala,[1] také nová mluvnice českého jazyka,[2] která vyšla v Berlíně v roce 1957. Pokud vím, je to již třetí rozsáhlá práce věnovaná českému jazyku, která byla od roku 1950 v Německé demokratické republice vydána.[3]

Úvodem je třeba říci, že nejde o vědeckou mluvnici češtiny, nýbrž o mluvnici populární, praktickou, určenou především samoukům. I když má práce některé dílčí nedostatky, jako celek ji můžeme hodnotit kladně. Přinejmenším je vhodnou pomůckou k základnímu seznámení s mluvnickou stavbou češtiny.

Autoři postupují tradičním způsobem. Po jednostránkovém poučení o české abecedě následuje 5 oddílů: 1. fonetika (s. 10—24), 2. pravopis (s. 25—31), 3. nauka o tvoření slov (s. 32—37), 4. tvarosloví (s. 38—187), 5. skladba (s. 188—205). Již na první pohled je zřejmo, že zpracování jednotlivých oddílů nebyla věnována stejná pozornost. Nejrozsáhlejší je výklad o tvarosloví, kterému je věnováno plných 150 stran. Ostatní oddíly mají dohromady pouhých 46 stránek.

Při práci se autoři opírali o 12 pramenů. Polovina z toho jsou práce českých autorů, psané jednak německy, jednak česky,[4] druhá polovina pak práce autorů německých. Je třeba jen litovat, že svých pramenů neužívali kritičtěji a že místy příliš volně spojovali údaje prací značně různorodých. Byli by se vyvarovali některých omylů a nepřesností a celá mluvnice by měla mnohem jednotnější linii.

---

[1] Naše řeč 40, 1957, s. 290n.

[2] J. Bauernöppel-H. Fritsch, *Grammatik der tschechischen Sprache,* Volk und Wissen — volkseigener Verlag, Berlin 1957.

[3] Srov. dřívější práce H. Fritsch-J. Bauernöppel-A. John, *Lehrbuch der tschechischen Sprache,* Teil I. u. II., Berlin 1951; R. Fischer, *Tschechische Grammatik,* Halle 1954. — Zprávu o nich viz Slovo a slovesnost 16, 1955, s. 105—108.

[4] J. Haller, *Tschechisch für Deutsche,* Praha 1949; K. Sedláček, *Lehrbuch der tschechischen Sprache,* Teil I. u. II., Leipzig; Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny,* Praha 1951; B. Havránek-Al. Jedlička, *Česká mluvnice,* Praha 1951; Fr. Trávníček, *Slovník jazyka českého,* Praha 1952; K. Adam-V. Jaroš-J. Holub, *Český slovník pravopisný a tvaroslovný,* Praha 1953.

Oddíl o fonetice se skládá ze tří částí. První obsahuje obecné výklady o hláskách a popis výslovnosti jednotlivých hlásek, v druhé se probírají některé hláskové změny, třetí je věnována výkladům o přízvuku.

Obecně lze říci, že zpracování oddílu je poměrně málo jednotné. Výklady z různých rovin jsou položeny paralelně vedle sebe. V jednotlivostech zjišťujeme značnou závislost na Trávníčkově Mluvnici spisovné češtiny.

V oddílu věnovaném pravopisu podávají autoři poučení o psaní *i* a *y*, o označování délky samohlásky *u*, o psaní předpon *s* a *z*, o psaní slov přejatých, o psaní počátečních písmen a o dělení slov. Domnívám se, že mohlo být připojeno ještě poučení o psaní *mě* a *mně*, a především alespoň přehledné poučení o interpunkci.

Jinak je oddíl zpracován přehledně a jasně. Autoři věnovali pozornost opravdu jen jevům podstatným a dokázali se oprostit od zbytečných podrobností, které by pochopení základních principů ztěžovaly. Se zřetelem na celkové zaměření mluvnice je to její nejlépe zpracovaná část.

Oddíl o tvoření slov přináší poučení jen o tvoření odvozováním, a to jak příponami, tak i předponami. Chybí zde však, jistě ke škodě celé práce, jakékoli poučení o ostatních typech tvoření. Autoři mluví jen o tvoření podstatných jmen. Ostatních slovních druhů — až na přídavná jména a příslovce, o kterých je drobná zmínka při výkladu o jménech zdrobnělých — si již nevšímají.

Výklad je zpracován schematicky. Autoři se v podstatě omezili na pouhý výčet nejběžnějších přípon a předpon. Mluví nejdříve o předponách, potom probírají přípony, jimiž se tvoří podstatná jména rodu mužského, ženského a středního, následují výklady o příponách jmen zdrobnělých a zveličelých a závěrem je poučení o tvoření ženských příjmení a rodinných jmen. U každé přípony a předpony je uveden i její význam, zpravidla však jen jeden, i když jde o příponu nebo předponu s více významy.

V oddílu věnovaném tvarosloví je důsledněji než v předcházejících částech mluvnice uplatněno hledisko srovnávací. Proto se např. u podstatných jmen mluví i o členu a u sloves je vid probírán mnohem podrobněji, než by bylo únosné v české příručce podobného zaměření.

Látka je uspořádána přehledně, a i když místy autoři uvádějí značné podrobnosti, není to na újmu přehlednosti a srozumitelnosti. Podle celkové koncepce se zdá, že se přidržují především Havránkovy-Jedličkovy České mluvnice.

Výklad o podstatných jménech je uveden přehledným poučením o jmenných kategoriích. Sem řadí autoři i člen (das Ge-

schlechtswort). Podrobněji je zpracováno jen poučení o rodu, protože „v češtině mají podstatná jména často jiný rod než v němčině“.

Pro skloňování podstatných jmen rodu mužského uvádějí autoři 10 vzorů: *holub, muž, hrad, meč, soudce, pramen, předseda, vrátný, krejčí, Janko.* Podstatná jména rodu ženského mají 6 vzorů: *žena, duše, dlaň, kost, kopaná, paní.* U podstatných jmen rodu středního je uvedeno také 6 vzorů: *město, moře, rámě, tele, psaní, nájemné.* Kromě toho jsou u některých podstatných jmen, jejichž skloňování není zcela pravidelné, uvedeny všechny tvary. Jsou to tato podstatná jména: *přítel, rodič, kněz, kůň, peníz, den, týden, loket, ruka, noha, máť, oko, ucho, koleno.*

Zvláštní pozornost věnují autoři pohybnému *e*, krácení kmenové samohlásky a kolísání mezi vzory *píseň* a *kost* (je připojena i přehledná tabulka).

Omyly, které zde zjišťujeme, jsou jen zcela ojedinělé. Autoři např. řadí jména *motýl* a *datel* ke vzoru *muž* (s. 46) a jméno *úl* ke vzoru *meč* (s. 54) apod.

Výklad o přídavných jménech je zpracován podobně jako v našich mluvnicích. Rozdíl je snad jen v tom, že autoři vycházejí při třídění přídavných jmen z jejich syntaktické funkce a dělí je na přívlastková (attributive Adjektiva), přísudková (prädikative Adjektiva), jimiž rozumějí jmenné tvary, a přivlastňovací (Possessivadjektiva).

Také zpracování výkladu o zájmenech se příliš neliší od zpracování v našich příručkách. Se zřetelem na německého uživatele je však uvedeno mnohem více příkladů. Uživatel tak zároveň získává zásobu konverzačních obratů.

Číslovky jsou zpracovány poměrně podrobně. U číslovek základních se věnuje zvýšená pozornost jejich tvoření a spojování s podstatnými jmény. K výkladu o číslovkách je připojeno také poučení o počítání a o udávání času, data a stáří.

Výklad o slovesech začíná poučením o dělení sloves (osobní, neosobní — přechodná, nepřechodná, zvratná — významová, pomocná). Následuje jen stručné poučení o vidu a o infinitivu. Podrobně se hovoří o vidu a něco dále. Je však třeba upozornit na to, že videm rozumějí autoři pouze dokonavost a nedokonavost a vyřazují z něho násobenost; o té mluví ovšem také, a dosti podrobně.

Nejvíce místa je věnováno výkladům o třídění sloves. Autoři volí třídění podle kmene infinitivního a uvádějí tyto vzory pro jednotlivé třídy: 1. *vésti, nésti, zábsti, péci, píti, bráti, tříti, títi, jmouti*; 2. *vinouti, tisknouti*; 3. *uměti, trpěti*; 4. *prositi*; 5. *volati, vázati* a *sypati*; 6. *kupovati.* U každého vzoru je pak výčet sloves, která se podle něho

časují. Mimo třídy se uvádějí slovesa *báti se, státi se, býti, chtíti, jísti, míti, spáti, věděti.*

Tvoření slovesných tvarů se probírá v tomto pořadí: futurum, préteritum, imperativ, participia, přechodníky, kondicionál (užito termínu Konjunktiv), zvratná slovesa, pasívum, slovesná podstatná jména.

Poučení o neohebných druzích slov není zpracováno příliš šťastně. Teoretické výklady omezili autoři na minimum, pokud je nevypustili vůbec, a spoléhají příliš na početné příklady. Dalo by se diskutovat i o úplnosti a o pojetí výkladu.

Poněkud neobvyklý je výklad o spojkách. Autoři sem totiž řadí i některá příslovce, zejména příslovce vztažná.

Jak vyplývá z předmluvy autorů k výkladům o skladbě, je oddíl koncipován výběrově. Nejdříve se probírá věta jednoduchá. Je však podán pouze výklad o druzích vět podle stanoviska mluvčího.

Místo výkladu o souvětí souřadném (die Satzverbindung) je poněkud pozměněné poučení o spojkách souřadicích.

Ve výkladu o souvětí podřadném (das Satzgefüge) najdeme toliko poučení o druzích vět vedlejších. Autoři je dělí na podmětné, přísudkové, přívlastkové, předmětné, příslovečné. Poměrně podrobně jsou probírány věty příslovečné. Kladem zpracování souvětí podřadného jsou početné příklady, které byly vybrány tak, aby byly srozumitelné i bez dlouhého výkladu.

Z větných členů probírají autoři podmět, přísudek, přívlastek, předmět a příslovečné určení. Výklad o předmětu je však v podstatě pouhým seznamem sloves s uvedením vazby.

Dále se hovoří ještě o větách jednočlenných, o větném záporu a o pořádku slov. Nakonec je uvedeno několik typicky českých obratů s překladem do němčiny.

I přes některé dílčí nedostatky je tato mluvnice důležitým počinem významu nejen naukového, nýbrž i politického.

Břetislav Koudela

DROBNOSTI

Z NAŠICH NOVIN. (Jazyková procházka Stadionem.) Již od roku 1957 věnujeme trvalou pozornost novinářské češtině. Zkoumáme zpravidla na několika číslech různých časopisů jejich jazykové přednosti a nedostatky a naše pozorování podávají tak ve svém celku obraz jazyka novin v krátkém časovém úseku současné doby.

V těchto časově omezených glosách nám však — jak ani jinak není možné — uniká hledisko vývojové. A přece i to má znač-

nou důležitost, neboť sledování časopisu v jeho vývoji nám může ukázat, zda jeho jazyková úroveň stoupá nebo klesá, a umožňuje nám i poznat tendence, které se průběhem doby v jeho jazykovém vývoji jeví.

Věnujeme dnes proto pozornost několika posledním ročníkům časopisu *Stadion*. Veliký náklad tohoto sportovního týdeníku přichází především do rukou mladých čtenářů a jistě značně ovlivňuje jejich jazykovou výchovu. Výsledky pozorování nedávné minulosti časopisu porovnáme pak s jazykovými poznatky, které vznikly při četbě dvou květnových jeho čísel z tohoto roku (č. 18 a 19).

Základním rysem, který při tomto — i když stručném — pozorování vystupuje do popředí, je postupné m i z e n í n e d o s t a t k ů tvaroslovných a pravopisných. Tak např. ještě v roce 1956 nacházíme nesprávné tvary vlastních jmen mužských zakončených na *-an* v 1. pádě množ. čísla: *Američani, Angličani, Mexičani* (26) místo správných tvarů zakončených na *-é*, avšak už v letech následujících tyto nedostatky mizejí. Jen ojediněle pozorujeme i v dalších ročnících nesprávné skloňování cizích jmen místních: *v Ostřihomi* (1957, 36)[1] místo (dále jen m.) *v Ostřihomu*, nebo cizích jmen obecných: *v dějinách našeho judo* (1957, 14) m. *juda*. Trvalejší povahy jsou nedostatky v skloňování zájmen. Chybovalo se především v tvarech osobních z á j m e n ; tvary obecné češtiny pronikaly tu nesprávně do výraziva spisovného: *zúčastní se jej* (turnaje) (1956, 26) m. *ho, zásadně se od něj liší* (1956, 45) m. *od něho*; stejně je tomu i u tvarů zájmena 3. osoby středního rodu v 4. pádě jedn. čísla: *vydupali jsme ho* (hřiště) *takřka ze země* (1956, 48) m. *je*; *jak se o něj* (hnutí) *zajímal* (1957, 47) m. *o ně*. Dnes tu nedostatky v tvarech osobních zájmen nacházíme jenom ojediněle: *ze mě* (1959, 18) m. *ze mne*. Někdy se stává, že v témže článku najdeme vedle chybného tvaru i tvar zcela správný: *kolem něj* (1959, 19) a *od něho*. Dosti časté byly v dřívějších ročnících nedostatky ve skloňování zájmena *týž: na tomtéž stadiónu* (1956, 33), *v tomtéž časopise* (1957, 8), *na tomtéž místě* (1957, 47) m. *témž* aj. Také tyto nedostatky se objevují dnes jen sporadicky: *v těchže jednotách* (1959, 18) m. *v týchž*.

Nedostatky byly v minulých ročnících i v užívání zájmen. Nedbalo se vždy pravidla o užívání zvratných zájmen přívlastkovacích vztahujících se k podmětu. Tak nacházíme nesprávnosti typu: *zájmu o jeho milovaný sport ji teprve naučil* (Bozon) (1956, 32) m. *o svůj*, obdobně v témže ročníku 26, 36 aj. Tento nedostatek se podstatně zmenšuje v ročníku 1957 a mizí téměř v ročnících dalších. Také zcela nevhodné užívání ukazovacích zájmen místo opakovaných podstatných jmen po-

---

[1] Druhá číslice v závorce označuje číslo časopisu.

stupně zaniká. Chybná vyjádření typu *Může být krásnější pohled než tento na louku rozkvetlou malými tanečníky?* (1956, 27), která se objevují v tomto ročníku častěji, např. 29, 34 aj., najdeme už v následujícím ročníku jen ojediněle (např. 1957, 47) a v dalších ročnících pak téměř vůbec ne.

Málo nesprávností nacházíme i v minulých ročnících časopisu v tvarech s l o v e s. Jen ojediněle se objevuje nesprávná koncovka v 3. osobě přít. času množ. čísla sloves 4. třídy vzoru „sází": *oba svádí boje* (1956, 36) m. *svádějí.* Silný vliv obecné češtiny pozorujeme v příčestích minulých i trpných vzoru „začne"; čteme tu: *zatnuté zuby* (1956, 36) m. *zaťaté, zatnul zuby* (1957, 14) m. *zaťal, srdce protnuté* (1957, 26) m. *proťaté.*

Někdy se i nyní ještě setkáme s chybou v tvarech přídavných jmen přivlastňovacích: *mají Janusovou hlavu* (1959, 18) m. *Janusovu.*

Jako nedostatky v tvarosloví mizejí postupně i chyby p r a v o - p i s n é, v dřívějších ročnících časopisu dosti četné; tak např. *sežloutlé* (1956, 32) m. *zežloutlé, Sovětské reprezentanty* (1956, 39) m. *sovětské, mistrovství Nového Světa* (1957, 8) m. *Nového světa, v niveč* (1957, 7) m. *vniveč, kamarilla* (1957, 6) m. *kamarila, Pennsilvania* (1957, 5) m. *Pensylvánie* aj. Elementární pravopisné nedostatky dnes v časopise téměř nenacházíme. Jen tu a tam se setkáme s drobnou chybou: *tělesná výchova byla Popelkou* (1959, 18) m. *popelkou.* Bylo by však vhodné zamyslit se nad tím, zda je opravdu nutné i dnes po zavedení nových Pravidel českého pravopisu setrvávat v titulu časopisu na staré, dnes neuváděné formě *Stadion* (m. *Stadión*).

Pokusili jsme se ukázat, že závady v tvarosloví a pravopise jsou odstraňovány nejrychleji. Je to jistě především proto, že tu běží v podstatě o jevy jednoduché, při nichž ověření správnosti znamená v novinářské praxi minimální časovou ztrátu a které je možno často velmi snadno zvládnout pamětí.

Složitější jsou ovšem otázky slohového využití jazykových prostředků, zvláště v oblasti s k l a d b y. V této oblasti pozorujeme tendence často i vzájemně rozdílné, které se ovšem projevují nejen v jazyce zkoumaného časopisu, nýbrž mají širší rozsah ve sportovním novinářství vůbec. První z nich vede k nadměrnému z h u š ť o v á n í výrazu a souvisí jistě se znaky odborného vyjadřování v jednotlivých sportovních odvětvích. Mají-li však takové znaky svůj úkon v oblasti odborného vyjadřování, ztrácejí jej, užije-li se jich v běžných útvarech stylu novinářského, kterými se obracíme k tisícům čtenářů rozdílného věku a duševního rozvoje a v nichž jde především o sdělení j a s n é a o b e c n ě s r o z u m i t e l n é, umožňující čtenáři r y c h l é pochopení. Tomu je na závadu především nadměrné užívání přetíženého

vyjadřování jmenného. Několik příkladů: *V případu poklesu formy nebo stáří reprezentantů* (1957, 8) m. *poklesne-li forma reprezentantů nebo zestárnou-li; ale samotné tyto vlastnosti by asi nedoznaly plného uplatnění bez spojení s technikou a účelností* (1959, 9) m. *by se neuplatnily, kdyby nebyly spojeny s technikou* ... Komplikovanost větné stavby bývá ještě zvyšována zbytečným užíváním nepravých předložek: *připojíme-li v případě sucha pokropení ploch, ... zbavili jsme se nebezpečí prachu* (1958, 41) m. *pokropíme-li pak za přílišného sucha plochy.*

Takové vžité a často mechanicky přejímané zvyklosti vyjadřovací vedou někdy ke zcela chybné stavbě věty, neboť se pak stává mluvnickým podmětem výraz, který neoznačuje původce nebo nositele děje, nýbrž má být svou slovesnou podstatou přísudkem nebo součástí přísudku: *neradostné zjištění je v malém zájmu mužů a někde i dorostu* (1958, 41) m. *neradostně zjišťujeme malý zájem mužů* nebo *malý zájem mužů je neradostným zjištěním.* Někdy zatemní zcela jasnou představu mechanicky užitý knižní obrat: *zdravotní nebezpečí nebo závady nejsou představovány jen hygienickými nedostatky* (1958, 6) m. prostého *nejsou ... jen v nedostatcích.*

Nejasnost sdělení bývá často zvyšována nepravými větami účelovými, jichž se nevhodně užívá zpravidla pro vyjádření vztahů mnohem prostších, nejčastěji pouhé následnosti nebo vztahu odporovacího: (*Čínská zeď*) *šplhá po nejvyšších hřebenech, aby se o kus dál ponořila do údolí* (1956, 38) m. *a o kus dále se ponoří*; *stadión ztichl, aby vzápětí propukl v nadšení* (1956, 33) m. *ale vzápětí propukl v nadšení;* stejně 1956, 27; 1957, 2; 1957, 29 aj. Tento vyjadřovací prostředek, podle Slovníku spisovného jazyka českého (s. 5) povahy knižní a nevhodný v jiném vyjadřování než obrazném, není ovšem jenom závadou zkoumaného časopisu, nýbrž častým jevem i v ostatních sportovních časopisech [2] a zcela nevhodně proniká i do prostých sdělení denního tisku vůbec.

Jazykové nesprávnosti vznikají však také nesprávným chápáním významu slova. Tak např. je základním významem slova *předpoklad* to, co bychom mohli vyjádřit spojením *vhodná podmínka.* Mluvíme tedy o předpokladech výhry, úspěchu, zdaru, tedy kladných životních skutečností. Nemůžeme však mluvit *o prohře, k níž byly dány předpoklady pětiletou odmlkou* (1956, 42), nýbrž *o prohře zaviněné* nebo *způsobené pětiletou odmlkou.*

Obracíme-li se svými projevy k širokému okruhu čtenářů, musíme uvažovat i o tom, zda vhodně užíváme i některých slov cizích. Jde ovšem především o taková slova, která jsou pevnou součástí výrazi-

[2] Srov. o tom článek Zdeňky Hruškové, *Ovšem ... aby ... když* (Klasobraní ze sportovních stránek), Československý novinář 1957, 10, s. 323.

va odborného a jichž užíváme v jazyce neodborných sdělení jen zřídka. Tak např. slovo *inklinace* je běžný odborný název fyzikální (*magnetická inklinace*), ale je nevhodné pro pojem »sklon« v posudku fotbalového utkání: *je stále inklinace ho* (hráče) *k tomu* (ke hře na křídle) *v národním mužstvu nutit* (1957, 19). Jindy zas třeba uvažovat o tom, zda slovo vyjadřuje jasně představu, která tane pisateli na mysli. Tak je nutno se pozastavit např. nad větou: *Těch několik závodů vykrystalizovalo počet těch nejlepších* (1957, 29). Akademický Příruční slovník uvádí ovšem i vazbu *vykrystalizovat něco* (VII, 196) ve významu ‚dodati něčemu určité, jasné podoby', a to jako výraz knižní. Avšak základním znakem tohoto významu je ‚vznik tvaru, nové podoby'. Nemůže mít proto sloveso tohoto významu za předmět podstatné jméno *počet*, protože by mezi slovesem a jeho předmětem nebyla významová souvislost.

Zjistili jsme tedy jako první tendenci ve vývoji sportovního novinářského jazyka, jak se nám jeví při pročítání několika ročníků časopisu Stadion, vedle jiných, méně výrazných sklonů, především sklon k nadměrné oblibě prostředků zhuštěného vyjadřování. Třeba si ovšem uvědomit, že slohový projev novináře, a zvláště sportovního, vzniká za okolností zcela odlišných od vzniku většiny jiných psaných projevů. Jeho specifickým rysem je krátký časový interval mezi skutečností, o níž referuje, a jejím jazykovým zpracováním. Výsledkem toho bývá nezřídka značná časová tíseň, při níž zprávy a články vznikají. Teprve z pochopení této specifičnosti novinářské práce může vzniknout její správné hodnocení. S ní však souvisí do značné míry i druhá tendence, kterou v jazykovém vývoji sportovního časopisu shledáváme, tendence prvnímu sklonu zdánlivě protikladná, totiž úsilí o nadměrné zjednodušování prostředků výrazových. Oba tyto zdánlivé protiklady bychom mohli převést na společného jmenovatele, k němuž novinář, zejména pak sportovní, bývá časovou tísní puzen a jímž je jistá — a někdy i pochopitelná — mechanizace jeho projevu. Ta vede na jedné straně k tomu, že se přejímají již hotové jazykové konstrukce, často zhuštěné povahy, z jiných stylových oblastí, na druhé straně pak k tomu, že se z jazykových možností vybírají jen některé, obvyklé, a ty se jako jazyková klišé často opakují, a že novinář užívá — často i na újmu jazykové správnosti — takových jazykových prostředků, které považuje za nejjednodušší. Konkrétním dokladem toho je nesprávné užívání 2. pádu podstatných jmen místo přídavných jmen přivlastňovacích (v individuální platnosti). Uvědomujeme si sice, že tu jde o nesprávnou náhradu, jejíž motivy jsou složité, nicméně se domníváme, že při výběru mezi oběma výrazovými prostředky působí na sportovního novináře také ta okolnost, že v jeho jazykovém povědomí je

2. pád prostředkem jednodušším. Jeho neměnnost při skloňování vyhovuje více tempu jeho práce než skloňování přídavných jmen přivlastňovacích, kde je snadněji možné pochybit a kde se v tvarech také uplatňuje silný vliv obecné češtiny (*hochovou hlavu*). Také tato okolnost vysvětlí jednak častý výskyt nedostatků tohoto typu: *na hlavu Borovičky* (1956, 38) m. *Borovičkovu, prudká smeč Purnocha* (1956, 38) m. *prudký Purnochův smeč* (a dále pak v ročníku 1957: 8, 10, 14, 25, 28, 29, 37, 38, 47 atd.), jednak trvalost jejich; čteme např. v 18. čísle letošního ročníku: *jediná branka z kopačky Moravčíka* m. *Moravčíkovy*; *vyrovnal po chybě Popluhára* m. *Popluhárově*; *konstatování Hanky* m. *Hančino*. Velmi zřídka se objeví nedostatek opačný, nevhodné užití přídavných jmen přivlastňovacích tam, kde jde o osobu blíže neznámou: *vidí opilcovy oči* (1957, 7) m. *oči opilce* (neznámého).

K jinému neúkonnému zjednodušování dochází při užívání spojky *když*. Její základní význam je — podle Slovníku spisovného jazyka českého — časový. Ale také její podmiňovací význam považuje náš normativní slovník za spisovný. V hovorovém stylu pak je běžný i její význam příčinný. V jazyce sportovního novinářství — a nikoli tedy jen v jazyce zkoumaného časopisu — se této spojky užívá i ve vedlejších větách vyjadřujících jiné vztahy, jak už ukázala na některých příkladech Zdeňka Hrušková v citované stati. Jde tu o jev širšího rozsahu, který proniká, jak ukážeme, i do rozhlasových reportáží.

Spojka *když* se klade často ve větě, která mluvnicky na předchozí větě nezávisí a není ani ve vztahu významové podřadnosti: *Zvítězil náš Maxa, když na prvních deseti místech bylo pět našich atletů* (1956, 39) m. *Zvítězil ... Na prvních místech bylo ...*; obdobně i 1956, 39, 1958, 6, zde celkem třikrát.

Nejčastěji však tato spojka vyjadřuje v jazyce sportovního novinářství i jiné vztahy než jenom vztah časový nebo podmiňovací. Stává se jakýmsi uniformním, zjednodušujícím prostředkem, který označuje vztahy velmi rozmanité, a to zejména:

a) vztah odporovací: *na druhém místě skončil Rumun Sirbu, když další favorité obsadili 11. až 13. místo* (1956, 39) m. *kdežto*; obdobně 1956, 12 aj. Pro čtenáře, který čte v takovýchto vyjádřeních spojku *když* s povědomím jejího nejčastějšího významu časového, nabývá ovšem takový způsob vyjadřování povahy zcela protismyslné;

b) vztah následnosti: *Teď se Švédové ubránili, když Tulin zakládá po levé straně nový útok* (z reportáže hokejového zápasu Švédsko : USA 9. března 1959) m. *a Tulin nato ...*;

c) vztah důvodový: *V dalším utkání porazil ÚDA Spartak Trnavu*

4 : 0, když slovenští hráči hráli velmi slabě (1956, 38) m. *protože*; obdobně 1957, 6 aj.;

d) vztah přípustkový: *Spartak Sokolovo v něm* (zápase) *porazil Spartak Stalingrad 12 : 10, když už prohrával 1 : 5 a 4 : 8* (1958, 35 aj.) m. *ačkoli*.

Nespisovně uvádí spojka *když* i vedlejší věty příslovečné prostředkové: *po porážce Spartaku získal Tankista dvoubodový náskok, když porazil v Jinonicích Motorlet* (1956, 38) m. *tím, že*; obdobně 1956, 43 aj.

Nadměrné zjednodušování pozorujeme i v oblasti slovního výraziva. Chvat novinářské práce působí tu především, že se místo přesného pojmenování dané skutečnosti užívá často výrazů s širším rozsahem věcného významu, a tedy méně přesných: *výsledek 5 : 3* vydržel *až do konce* (1957, 18) m. *byl zachován, udržen, nezměnil se*; na pravé straně *Vltavy* po proudu od Vyšehradu (1957, 37) m. *na pravém břehu*; *užít letounů v sanitních* případech (1956, 37) m. *v sanitních službách*.

Typickým projevem časové tísně v novinářské práci jsou jistě i slovní kontaminace. Tak např. významová blízkost přídavných jmen *úzkostlivý* a *jemnocitný* vede ke kontaminaci: *pro zvlášť úzkocitného čtenáře* (1957, 4).

Výrazů nespisovných a slovních spojení slangových, které dříve neorganicky pronikaly do neutrální spisovné roviny výkladové a působily tu rušivě (*pohoda vládla náramná*, 1957, 9; *atleti si to rozdali* 1957, 4 apod.), užívá se nyní vhodněji především ve funkci charakterizační.

Pokusili jsme se co nejstručněji podat jazykový vývoj časopisu v průběhu několika posledních let. I když jsme se snažili objektivně zachytit jeho nedostatky, ukázalo nám naše pozorování jeho stoupající jazykovou úroveň. Výrazně se jeví tato skutečnost, na niž tu bylo již v jiném obdobném případě upozorněno,[3] i v oblasti slohové. Obě uvedená čísla časopisu nás o tom přesvědčují. Ukazují nám, jak autoři dovedou ve svých humorně pojatých reportážích a statích vhodně a správně použít prvků hovorového jazyka, někdy i obratů slangových, jak je dovedou začlenit do vtipně osnovaného kontextu a vyhnout se vulgárnostem a všednostem (*laminát na stavbu kanoí je zaručeně nerozbitný, nepropustný, zkrátka* vede *v souboji s dřevem a plátnem lehce* o deset délek [1959, 18]), jak využívají kulturně historických a literárních poznatků ve spojení s jevy sportovními (*Longfellowowa zmínka o kánoi v Hiawathovi*, 18, *Harant z Polžic* a *Garant z Ploužic*, 19), oživují látku výraznými a pouta-

[3] Srov. článek Jaroslava Machače, *Novinářská čeština*, Naše řeč 42, s. 120.

vými titulky (*Králové bez trůnů*, 19, *Šest hodin práce — a co potom?*, 19, *Co vzešlo z nuly*, 19, *Kde se pivo vaří*, 18), neotřelým přirovnáním (*Sto čtyřicet chlapců zdravých jako nejlepší chmelové šišky* — reportáž o učednících z Plzeňských pivovarů, 18).

I po slohové stránce bude ovšem třeba ještě mnohé zdokonalit. Nicméně i zde je vzestup jasně patrný.

Jaroslav Zima

KOUPIT LÍSTEK *V TURISTOVI?* Skloňování názvu naší cestovní organizace *Turista, n. p.*, vzniklého přenesením ze jména živé bytosti, způsobilo rozpaky již mnoha uživatelům spisovného jazyka; jde tu vskutku o případ málo obvyklý, který v české tvarové soustavě jmen nenašel dosud jednoznačné řešení.

V čem tkví tato neobvyklost případu a svízelnost řešení? Skloňujeme-li obecné jméno mužského rodu *turista*, označující toho, kdo pěstuje turistiku, nepřijdeme jistě nikterak do rozpaků: *mluvíme o výzbroji turisty, o turistovi pěším* nebo *vodním, potkáváme turistu* nebo *s turistou rozmlouváme* a někdy i *turistovi radíme*. Všechny tvary obecného jména *turista*, kterých jsme právě užili, jsou nám naprosto běžné; jméno *turista* se skloňuje jako jiná mužská jména životná zakončená na samohlásku *-a*, např. *hrdina, dareba, houslista* aj., podle vzoru „předseda“, má tedy v 3. a 6. pádě jednotného čísla koncovku *-ovi, turistovi*. Je třeba podotknout, že ke vzoru „předseda“ patří jen jména živých bytostí, živých osob.

V názvu národního podniku, tedy v pojmenování vlastním, které píšeme také s velkým počátečním písmenem, neoznačuje jméno *turista* živou bytost, nýbrž právě onen podnik, instituci organizující cestovní ruch, tedy předmět neživý. Rozpor, který se projevuje zejména v 3. a 6. pádě čísla jednotného, je mezi životností a mužským rodem původního obecného jména *turista* na straně jedné a neživotností, popřípadě zakončením typickým pro jména ženského rodu v názvu podniku *Turista* na straně druhé.

Budeme-li skloňovat název podniku *Turista* jako stejné obecné jméno podle vzoru „předseda“, dostaneme tvary s koncovkou *-ovi*: *zaslat žádost Turistovi, informovat se v pražském Turistovi* atp.; to jsou však tvary typicky životné a zživotňující, a proto se v názvu podniku, tj. věci neživé, pociťují jako expresívní.

Užívat v uvedených pádech koncovky *-u*: *zaslat žádost Turistu, informovat se v Turistu*, tj. koncovky, která se připíná k mužským jménům neživotným zakončeným v 1. pádě na souhlásku (tedy ke jménům skloňovaným podle vzoru „hrad“), zdá se sice pro spisovný jazyk nejpřijatelnější, naráží to však na četné obtíže. Především by tyto tvary 3. a 6. pádu předpokládaly základní podobu *„Turist“*,

jakož i 2. pád *„Turistu“* (*„kancelář Turistu“*), 4. pád *„Turist“* (*„kritizovat Turist“*), 7. pád *„Turistem“* atd. Těchto tvarů se však, jak známo, vůbec neužívá, a proto si ani koncovky podle vzoru „hrad“ v 3. a 6. pádě nemohou činit nároky na větší rozšíření. Při skloňování názvu *Turista* nelze prostě vycházet z jiné základní podoby slova, totiž z nějakého *„turist“*.[1] Je nutno vycházet z daného systému.

Třetí možnost, která se nabízí, je skloňovat název *Turista* podobně jako značkové a zkratkové názvy typu *Chirana, Madeta, Spofa* podle vzoru „žena“, tedy: *zaslat žádost Turistě* jako *Spofě, pracovat v Turistě* jako *pracovat v Madetě.* V jazyce lidovém a hovorovém se sice takové tvary mohou vyskytnout, ale působí nezvykle, až komicky. Je to především proto, že názvy typu *Spofa, Madeta, Chirana* jsou názvy značkové, jejichž jazykovou motivaci si jen málokdo uvědomuje — proto jsou podle svého zakončení vesměs rodu ženského —, kdežto v názvu podniku *Turista* je užito plnovýznamového slova *turista,* které je jako obecné jméno jen rodu mužského, nikoli také ženského. Proto také v přeneseném užití se v spisovném jazyce užívá jména *Turista* zpravidla jen v rodě mužském, *pražský Turista, pobočka brněnského Turisty* atp., a nelze je tedy skloňovat jako jméno ženské.

Nabízí se tu srovnání s jinými mužskými jmény původně životnými, jako jsou např. *berani, kohouti, hadi, běžci* ap., která přeneseně pojmenovávají i předměty neživé. Pak se ovšem skloňují jako jména neživotná (např. v 1. pádě množném *berany, kohouty, hady, běžce*), protože jsou to jména zakončená na souhlásku a pro taková neživotná jména má česká tvarová soustava jmen své vzory, „hrad“, popřípadě „stroj“. Jenže pro mužská neživotná jména zakončená na samohlásku žádný vzor, žádný model, podle něhož bychom je mohli skloňovat, nemáme, a v tom je zdroj našich obtíží.

Protože jsme všechny dosavadní možnosti řešení zamítli, nezbývá než navrhnout způsob jiný. Ve spisovném vyjadřování, zejména v písemné praxi se řešení tohoto rozporu můžeme vyhnout tím, že budeme užívat celého oficiálního názvu *národní podnik Turista,* v němž je slovo *Turista* v tzv. nominativu jmenovacím a neskloňuje se, tedy: *zaslat žádost národnímu podniku Turista, informace v n. p. Turista* atp. V jazyce mluveném, zejména v běžném hovorovém úzu, v němž se citovému zabarvení jazykových prostředků nevyhýbáme

[1] Ruské pojmenování obdobné organizace sovětské, *Inturist,* ztratilo pro nás svůj popisný charakter do větší míry, ba téměř úplně; neobvyklé spojení s předponou *in-* a nečeské zakončení slova způsobuje, že je chápeme jako mezinárodní slovo značkové a skloňujeme je podle zakončení jako mužské jméno neživotné bez obtíží: *zajistit si letenky v moskevském Inturistu, napsat sovětskému Inturistu* atp.

a někdy ani vyhnout nechceme, můžeme užívat expresívně zabarvených tvarů: *psát Turistovi, pracovat v Turistovi* atp., které se v praxi nejhojněji vyskytují.

Podobné řešení můžeme navrhnout i pro skloňování názvu *Tankista* (označení vojenského časopisu) nebo *Husita* (pojmenování vojenského uměleckého souboru), *Šverma* (důl v severních Čechách). V projevech spisovných, zejména psaných, je také vyjádření *v časopise Tankista, v souboru Husita, na dole (Jan) Šverma* nejčastější. V hovoru je zase běžnější vyjádření *pracuje na Švermovi, četl jsem to v Tankistovi, účinkoval jsem v Husitovi* atp.

Jar. Kuchař

KRITIKA O PŘEDSTAVENÍCH BERLÍNSKÉ OPERY? U slova *kritika* se vedle spojení s 2. pádem přívlastkovým objevuje v dnešním tisku občas i spojení s předložkovým pádem *o něčem*. Je to vazba vhodná?

Podstatné jméno *kritika* ve významu ‚posuzovací a hodnotící činnost' má u sebe 2. pád přívlastku, protože předmět v 4. pádě stojící u slovesa — *kritizovat něco* — mění se v přívlastkový 2. pád při změně řídícího slovesa v podstatné jméno. Podobně je vazba 2. pádu u slov *popis něčeho, rozbor něčeho* (*popisovat něco, rozebírat něco*). Slovo *kritika* však nemá jen význam podstatného jména dějového: posunem se u něho vyvinul i význam ‚kritický referát, kritický článek'. Přívlastek u slov *referát, článek*, který udává jejich obsah, stojí v předložkovém pádě: *o něčem*; přitom u jména *referát* je tato vazba táž jako u slovesa *referovati o něčem* (předložkový pád v úloze přívlastku se při změně slovesa v podstatné jméno nemění), u slova *článek* je pak významovou obdobou. Tento významový posun u slova *kritika* však ještě není důvodem ke změně vazby. Podobně užíváme např. též výše uvedených slov *popis, rozbor*, a zůstává u nich vazba s 2. pádem. Jestliže se u slova *kritika* objevuje někdy též vazba jiná než s 2. pádem, musíme hledat příčinu další. Je nejspíše v tom, že mezi spojeními *kritika filmového festivalu* a *kritika o filmovém festivalu* je jemný, ale přece dosti zřetelný rozdíl: spojení první má odstín hodnotící, zejména záporně hodnotící (vytčení nedostatků atd.); na rozdíl od toho určení v předložkovém pádě, *o něčem*, udává prostě jen obsahovou náplň, co je obsahem kritického článku. Je-li potřebí rozlišovat tyto významové odstíny, měli bychom uznat též odlišnou vazbu.

K. Hausenblas

ORGANIZAČNÍ A *ORGANIZÁTORSKÝ*. V poslední době se hojně užívá přídavného jména *organizátorský*, zejména ve spojení *organizátorská činnost strany*. Máme odpovědět na otázku, zda tu je

vůbec přídavné jméno *organizátorský* — vedle *organizační* — potřebné, a čím se obě přídavná jména od sebe liší.

Rozdíl mezi oběma přídavnými jmény vyplývá z jejich různého způsobu tvoření. Přídavné jméno *organizační* je utvořeno od podstatného jména *organizace* ve významu dějovém a vyjadřuje vztah k této činnosti, k organizování něčeho. Mluvíme-li o organizačních opatřeních, o organizačním řádu apod., máme na mysli opatření nebo řád týkající se obecně organizace, organizování. — Přídavné jméno *organizátorský* je odvozeno od činitelského podstatného jména *organizátor,* tj. kdo něco organizoval, organizuje nebo vůbec má schopnost organizovat. Je tedy významově značně užší než přídavné jméno *organizační,* opírá se jen o jeden rys organizování, o jeho aktivního vykonavatele, ale zato v sobě obsahuje jistý prvek hodnocení ve smyslu kladném. Mluvíme-li o někom jako o organizátorském duchu, organizátorském talentu apod., zdůrazňujeme tím, že jde o dobrého, schopného organizátora.

Ve spojení s výrazem *činnost strany* znamená tedy *organizační* jen ‚činnost s organizováním související' (zpravidla se tu má na mysli jen vnitřní činnost stranických složek), kdežto přídavné jméno *organizátorský* zdůrazňuje, že tato činnost týkající se organizování byla, je nebo má být dokonalá, že si straničtí pracovníci mají počínat jako schopní organizátoři, a to v celém našem hospodářském a kulturním životě.

Slovotvorný rozdíl, který je mezi oběma přídavnými jmény, je tedy podkladem k zřetelnému jejich rozlišení věcně významovému. O potřebnosti přídavného jména *organizátorský* v uvedeném spojení tedy nemůže být pochyb.

Jar. Kuchař

POZNÁMKA K ETYMOLOGII MÍSTNÍHO JMÉNA *POLIČKA*. Za nejstarší doklad jména *Polička* se pokládá předložkový výraz *Napolickach* (Friedrich, Codex Bohemiae I, s. 414, z r. 1167). Jde tu o louky (prata, que vocantur Na polickach, tj. česky: louky, které se jmenují Na polickach), které náležely tenkrát klášteru litomyšlskému a na nichž r. 1265 založil Přemysl II. město, dnešní okresní město Poličku ve východních Čechách. Výraz *na polickach* uvádí Gebauer ve své Historické mluvnici (III, 1, s. 143) jako příklad na 6. pád množ. čísla vzoru „město". — Soudí tedy, že 1. pád množ. čísla jest *polička,* 2. pád *políček* atd. Podobně E. Schwarz ve svém článku Die Bildung der Schönhengster Sprachinsel im Lichte der Ortsnamen (Vznikání mohelnického jazykového ostrova ve světle místních jmen) uveřejněném v Zeitschrift für Ortsnamenforschung (Časopis pro bádání o místních jménech) 5, 1929, s. 105—139, cituje

tento doklad a překládá jej „auf den kleinen Feldern, d. h. Waldlichtungen“ (česky: na malých polích, tj. lesních mýtinách; tamže, s. 106).

Také A. Profous ve svém díle Místní jména v Čechách III, s. 427 vychází z tohoto dokladu, ale soudí, že 1. pád množ. čísla je *poličky*, k tomu 1. pád jedn. čísla *polička*, a to je zdrobnělina k *police*, jež je základem jména *Police* (město u Broumova). Význam obecného jména *police* je shodný s výrazem slovinským *polica* (eine niedere ebene Fläche, tj. nízká rovná plocha) a bulharským *polica* s významem ‚polanka‘. V češtině tento význam slova *police* doložen není (kromě místního jména *Police*). Gebauerův i Schwarzův výklad, že ve výraze *na poličkách* je tvar *poličkách* 6. pád množ. čísla k 1. pádu *polička*, Profous pokládá za chybný, protože „při tom chápání by výraz, ‚na políčkách‘ po přechodu do jednotného čísla dal tvar Políčko, a nikoli Polička“.

Avšak je nejvýš pravděpodobné, že ani Gebauer, ani Schwarz — třebas o tom výslovně nemluví — nepředstavují si vznik jména *Polička*, jak to uvádí Profous, nýbrž soudí, že jméno *Polička* vzniklo převzetím množ. čísla *políčka* za číslo jednotné a přechodem od vzoru „město“ ke vzoru „žena“. Příkladů toho máme v dějinách českého jazyka několik. Podnětem je stejná koncovka *-a* v 1. pádě množ. čísla vzoru „město“ a 1. pádě jedn. čísla vzoru „žena“. Tak vznikla podoba *rúcha* vedle *rúcho* (*tvář jeho byla rúchú zavázána* Hus), *vojska* vedle *vojsko* (*vší vojště přikáza* Bavorovský rukopis), *lýtka* vedle *lýtko* (*lýtku k bedru vkládáchu* Bible kladrubská), *bedra* vedle *bedro* (*bedru tvú* Žaltář wittemberský) atd. (Viz Gebauer-Trávníček, Historická mluvnice jazyka českého IV, s. 131.)

Etymologie *políčka-Polička* není tedy poznámkou Profousovou otřesena a zůstává v platnosti vedle etymologie Profousovy: *poličkách - poličky - polička* (zdrobnělina k *police*) - *Polička*. Snad stojí za připomenutí, že na Moravě u Přerova je obec Polička, která se jmenuje též Poličky (množ. číslo). To ovšem zase ukazuje spíše na etymologii Profousovu: *police - polička - poličky.*

Kvido Hodura

Poznámka redaktora. Je velmi mnoho místních jmen, která připouštějí dvojí výklad. Vybíráme si z nich ten, který je přirozenější a působí méně potíží.

Výklad místního jména *Polička* z deminutiva k *police* (není to až u Profouse, viz např. Černý-Váša 228) nesnáze nedělá. Slovo *police* jako základ místních jmen je dobře doloženo zvláště na Moravě: Police je v okresech Mor. Budějovice, Zábřeh i Val. Meziříčí; v Če-

chách mimo Polici nad Metují byla i Police u Rychnova n. Kn.; dále jsou čtvery Poličky (moravské Poličky je však lépe nechat stranou, protože jsou z Puličky, viz Hosákův Historický místopis 506). Není na překážku, že v literárních textech nemáme doloženo slovo *police* ve významu vhodném pro výklad místního jména (,rovinka'): takových případů máme mnoho (*vrut, vetla, hohol, tat* atd.).

Naproti tomu výklad ze zdrobnělého *políčko* potíže působí. Především musíme počítat se zcela mimořádnou změnou rodu. Uvedené obdobné případy mají jinou povahu potud, že v nich jde o kolísání již předčeské: *ruszka* je i staropolsky (Machek hádá na zkrácení z *rubacha*), *biedra, biodra* je polské nářeční, *bedra* je též ruské a srbocharvátské; *lytka* je ruské a ukrajinské, polsky je *łydka.* V případě *vojska - vojsko* je dvojí tvar adjektivní. Naproti tomu v našem případě jde o zdrobnělinu se základním podstatným jménem *pole* velmi těsně spojenou.

Další potíž je s kvantitou: jak lidová podoba, tak písemné záznamy (pokud kvantitu udávají) mají vždy jen krátké *-i-*.

A konečně stojí za zmínku, že zdrobňující příponu *-íčko* u podstatných jmen středního rodu ve starých místních jménech doloženu nemáme (je *-ce*: *Brdce, Sedlce, Stadlce*; *-ečko*: *Zlatečko, Sedlečko* atd.).

Pokládám proto za výhodnější setrvat na výkladu, pro který se rozhodl Profous.

Vl. Šmilauer

D o d a t e k   a u t o r a. Také já pokládám Profousův výklad za možný. Jde mi však o nesprávnost připomínky Profousovy, že výklad z *políčka* [malá (n. chatrná?) pole] by vedl k nominativu *Políčko*, a nikoli *Polička.* O přímou změnu rodu zde nejde, neboť to je jen důsledek převzetí množného čísla za číslo jednotné.

Kv. H.

OKÉNKO Z NAŠÍ PORADNY

Nárokace? „Je nutno zajistit nárokaci; proto předložte požadavky na nárokaci ihned." To je citát z oběžníku ředitelství jednoho národního podniku. Zaměstnanci závodu se přiznávají, že této větě dobře nerozumějí, zvláště mají pochybnosti o správnosti slova *nárokace.*

Všimněme si nejdříve jenom slova *nárokace*, a to jak po stránce slovotvorné, tak po stránce významové. Je nutno odpovědět na otáz

ku, zda je toto slovo tvořeno ústrojně, podle slovotvorných zásad češtiny, a zda je jeho význam takový, že je ho nutně potřebí k obohacení naší slovní zásoby.

Na první část otázky můžeme odpovědět ihned: výraz *nárokace* musíme odmítnout jako utvořený neústrojně. Jeho základ je původu domácího, přípona *-ace* vznikla ze zakončení četných podstatných jmen latinských na *-atio*, je tedy původu cizího. Příponu *-ace* známe z mnoha slov přejatých, např. *aprobace, propagace, klasifikace, regulace, okupace* a četných dalších. Připojujeme ji k cizím základům, zpravidla latinským; často je pouhou náhradou latinského *-atio*, např. v slovech *aprobatio* (schválení), *propagatio* (rozmnožování, rozšiřování), *occupatio* (obsazení něčeho), *declaratio* (projev, objasnění, osvědčení) apod. Tato jména — v latině na *-atio*, v češtině na *-ace* — jsou tvořena ze slovesných základů (v češtině jsou to slovesa na *-ovati*) a většinou si podržela význam slovesného podstatného jména: *aprobace* = aprobování (schválení), *klasifikace* = klasifikování (třídění, hodnocení) atd. V některých případech se vedle toho vyvinul význam nový, totiž ‚výsledek slovesného děje, často konkrétní předmět', a ten někdy dokonce úplně převládl, např. *publikace*, původně ‚uveřejnění, vydání na veřejnost zpravidla tiskem', znamená nově též ‚dílo vydané tiskem'; *dedikace* není jen ‚věnování knihy ap. někomu', nýbrž též ‚věnovací text', *delegace* ‚zplnomocnění' nabylo též významu ‚ti, kteří byli delegováni, zvolení zástupci, poselstvo'.

Vyložili jsme, že příponou *-ace* jsou tvořena slova od cizích základů, a to většinou slovesných. Pokud jde o výraz *nárokace*, je zřejmé, že není oprávněn v naší slovní zásobě ze dvou důvodů: Ve slově *nárokace* je základ neslovesný (*nárok-*) a nadto domácí, nikoli cizí. Jde tedy o tzv. slovo hybridní, utvořené spojením prvku domácího a cizího (přípony *-ace*). Tento způsob tvoření slov je však v češtině neživý. Máme sice několik již starých slov takto vzniklých, jako *houslista, husita, hrubián, nadace, korunovace* a dosti slov na *-ismus*, jako *čechismus, moravismus* atd., která se stala pevnou součástí naší slovní zásoby. I přípona *-ace* tedy pronikla — už také dávno — ke dvěma českým základům, takže vznikla hybridní slova *korunovace* (kontaminací latinského *coronatio* s českým *korunování*) a *nadace* (analogicky podle *apelace* a *kontribuce* vedle českého *nadání*) ke slovesu *nadati*;[1] tato slova už dnes vůbec nepociťujeme jako utvořená pomocí cizího prvku. Další nová slova však tímto způsobem netvoříme, protože je to způsob češtině cizí a není pro vznik nových českých slov nutný.

---

[1] Srov. Naše řeč 10, 1926, s. 235n.; Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* I, 1948, s. 430, § 315.

Výraz *nárokace* je tedy neústrojný, a nejen to, je to i novotvar zby-ečný. Ve spisovné češtině dosud nemáme sloveso *nárokovat*, uží-váme zpravidla dvojslovného vyjádření *činit si nárok, mít nárok, uplatňovat nárok na něco*. Sloveso *nárokovat* i podstatné jméno slo-vesné *nárokování* se v poslední době vyskytuje v projevech admi-nistrativních a právních vlivem slovenštiny, jde tedy o slovakismus.[2] A i kdybychom se nestavěli zcela odmítavě ke slovesu *nárokovat*, musíme ostře odmítnout neústrojně a zbytečně utvořené slovo *náro-kace*, které nemá v naší slovní zásobě oprávnění.

Zbývá nám ještě odpovědět na druhou část otázky, kterou jsme si na počátku položili. Jaký je význam tohoto slova a jaká je jeho po-třeba v jazyce. Autor vět, které jsme citovali na počátku, chtěl v prv-ní části spojením *zajistit nárokaci* zřejmě vyjádřit, že je třeba učinit taková opatření, aby mohly být splněny nároky zaměstnanců. Výraz *nárokace* tu má tedy význam ‚nárok, nároky'. Z druhého spojení, *předložte požadavky na nárokaci*, však vyplývá, že si autor dosta-tečně neujasnil ani význam slova *nároky;* kříží se mu s významem podstatného jména *požadavky*, a proto je celé spojení nesrozumitelné. Nešlo přece o zjištění, jak jsou zaměstnanci nároční nebo na co mají nárok, ale o zjištění toho, co potřebují, požadují. Je tedy výraz *ná-rokace* v tomto spojení dvojnásob nesprávný.

Obojí spojení bylo možno vyjádřit běžnými srozumitelnými vý-razy českými, i když by ovšem celá věta nevypadala tak „odborně", např. takto: *Ohlaste ihned své požadavky, aby bylo možno zajistit jejich splnění.*

Z tohoto případu je pěkně vidět, kam někdy vede přehnaná snaha po tzv. administrativně odborném vyjádření: k nesprávnému tvoření slov, k významové nejasnosti, k nesrozumitelnosti.

Zd. Hrušková

Dát souhlas s něčím, či k něčemu? Na správnost těchto vazeb se nás dotazuje R. S. z Prahy. Podnět k této otázce mu dala věta z úředního přípisu: *Nemůžeme dát souhlas s rozvázáním pracovního poměru.*

Dějové podstatné jméno *souhlas* má vazbu shodnou se slovesem *souhlasit*, spojuje se tedy s předložkou *s* s podstatným jménem v 7. pádě; např.: *souhlasil s jeho názorem, s jeho návrhem,* (*vyjádřil* nebo *vyslovil*) *souhlas s jeho návrhem, národní výbor souhlasil s výmě-nou bytu,* (*projevil*) *souhlas s výměnou bytu* apod. Předložka *s*, na-značující v uvedených příkladech stejnost, shodu, totožnost názoru, vyjadřuje zde formálně těsný vztah předmětu v 7. pádě k slovesu *souhlasit*, popř. k dějovému podstatnému jménu *souhlas*.

[2] *Jazykový koutek Čs. rozhlasu, 1. výběr,* 1949, s. 170.

Není však správné užít této vazby při spojení *dát souhlas* ve větě z úředního přípisu: *Nemůžeme dát souhlas s rozvázáním pracovního poměru.* Proč tomu tak je?

Především je třeba říci, že v této větě je vzhledem k předložkovému pádu řídícím členem věty nikoli podstatné jméno *souhlas* samo, jako tomu bylo v případech předchozích, nýbrž slovesně jmenné spojení *dát souhlas* jako celek. Spojení *dát souhlas* přičleňuje se k celé skupině slovesně jmenných konstrukcí neplnovýznamového slovesa *dáti* s podstatným jménem slovesným nebo jiným dějovým podstatným jménem, jako např. *dát svolení, dát příkaz, rozkaz, dát podnět* atd. Tato spojení jsou po stránce významové vlastně jen stylistickou obměnou příslušného plně významového slovesa: *dát svolení* znamená vlastně ‚svolit', *dát příkaz* ‚přikázat', *dát podnět* ‚podnítit' apod. Nepřihlížíme-li k několika ustrnulým a více méně frazeologizovaným případům, jako např. *dát výhost lži, dát průchod pravdě, dát výraz obavě, dát místo žádosti* aj., nemají slovesně jmenná spojení tohoto typu předmětovou vazbu v pravém slova smyslu.

Spojují se s vedlejší větou uvozenou spojkou *aby*, tedy např. *dal příkaz, aby se všichni dostavili; dal návrh, aby byl uspořádán výlet; dal svolení, souhlas, aby byl navržen za předsedu* atpod. Variantou vedlejší věty uvozené spojkou *aby* a vyjadřující cíl děje věty hlavní, tj. ‚aby se něco dálo, událo, stalo, uskutečnilo', je v tomto případě spojení s předložkou *k* s podstatným jménem ve 3. pádě. Také předložka *k* s 3. pádem zde vyjadřuje cíl jednání, a nikoli těsný vztah předmětový. Říkáme tedy: *dát svolení k prohlídce, dát příkaz k odchodu, dát podnět k provedení revize* apod.

A tedy také ve větě, kterou jsme uvedli na začátku, můžeme užít jen předložky *k* s 3. pádem; správně zní tato věta takto: *Nemůžeme dát souhlas k rozvázání pracovního poměru.*

J. Machač

Naše řeč, roč. XLII, 1959, č. 9—10. Vyšlo v říjnu 1959. Řídí univ. prof. dr. Alois Jedlička s redakční radou. Vydává Ústav pro jazyk český ČSAV (Praha 1, Letenská 4) v Nakladatelství Čs. akademie věd (Praha 2, Vodičkova 40). — Tiskne Knihtisk, n. p., závod 03, Praha 2, Jungmannova 15. — Administrace: Poštovní novinový úřad Praha 3, Jindřišská 14. Rozšiřuje Poštovní novinová služba. Objednávky (i reklamace) přijímá každý poštovní úřad nebo doručovatel. — Vychází pětkrát ročně, předplatné na pět dvojčísel 15,— Kčs.
Cena Kčs 3,—
A-05591

Rejstřík k XLII. ročníku Naší řeči

Hesla věcná jsou tištěna antikvou (stojatě), jednotlivá slova a jevy, o nichž se pojednává po stránce pravopisné, mluvnické, významové nebo slohové, *kurzívou* (ležatě). Hvězdičkou * jsou označeny stránky, kde je daný jev vyložen obšírněji.

ZKRATKY

apod.	=	a podobně
atd.	=	a tak dále
j.	=	jednotné číslo
jaz.	=	jazyk, jazykový
jm.	=	jméno
m.	=	mužský rod
mn.	=	množné číslo
n.	=	následující
např.	=	například
nář.	=	nářečí
neskl.	=	nesklonné
nespr.	=	nesprávně
neživ.	=	neživotný, neživotnost
odb.	=	odborný název
p.	=	pád
podst. jm.	=	podstatné jméno
prav.	=	pravopis
předl.	=	předložka, předložkový
předp.	=	předpona
přechyl.	=	přechylování
příd. jm.	=	přídavné jméno
příp.	=	přípona
pův.	=	původ
r.	=	rok
rus.	=	ruský
skloň.	=	skloňování
slovan.	=	slovanský
sloven.	=	slovenský, slovenština
slož.	=	složenina
spis.	=	spisovný
spoj.	=	spojka, spojkový
spr.	=	správně, správnost
stč.	=	staročeština
stol.	=	století
stř.	=	střední rod
stsl.	=	staroslověnština
tvoř.	=	tvoření
ukrajin.	=	ukrajinština
v.	=	viz
vých.	=	východní
výchmor.	=	východomoravský
výsl.	=	výslovnost
význ.	=	význam
zast.	=	zastaralé
ž.	=	ženský rod
živ.	=	životný, životnost

A

B

C

Č

D

O

S

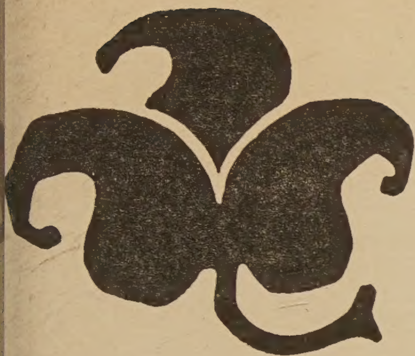
V

W

Z

Ž

AUTOŘI POSUZOVANÝCH SPISŮ, ČLÁNKŮ, PŘEDNÁŠEK

DĚJINY ČESKÉ LITERATURY I

Dějiny české literatury, jejichž první svazek, pojednávající o dějinách literatury starší, se dostává do rukou čtenářstva, jsou pokusem o soustavné marxistické pojetí vývoje naší národní literatury. Jejich praktické určení není jednoznačné: jsou zároveň určeny jak širší čtenářské veřejnosti, tak i školám jako vysokoškolská příručka. Nečiní si nároku na definitivnost: jsou spíše předstupněm k dějinám podrobným, první přehlídkou nových úkolů, před které staví literární dějepis doba budování socialismu.

Výňatek z předmluvy k I. dílu

Český literární vývoj je v tomto díle rozvržen do čtyř úseků, z nichž první zabírá celou dobu od staroslověnských památek 9. a 10. století až do začátku národního obrození. Autoři podrobně hodnotí význačné postavy nebo díla typická pro jednotlivá období. Postupně rozebírají:

dobu písemnictví staroslověnského a latinského,
vznik české psané literatury a její rozvoj ve 14. stol.,
zlidovění literatury v době husitské,
úsilí o spojení literatury s životní praxí za kulturní převahy měšťanstva,
ústup měšťanské kultury a rostoucí význam lidové tvorby v období vládnoucí protireformace.

Po každé kapitole je uveden přehled dosavadní literatury o příslušném autoru nebo problému i s krátkým zhodnocením. Text doplňuje obsáhlý rejstřík autorů a děl. Je doplněn pěti dobovými iniciálami.

Vypracováním Dějin byl pověřen Ústav pro českou literaturu ČSAV. Vedoucím redaktorem celého díla je akademik Jan Mukařovský, redaktorem prvního svazku prof. dr. Josef Hrabák.

Dílo vydává Nakladatelství Československé akademie věd v edici Práce ČSAV, I. díl, str. 532, váz. Kčs 40,50.

Protože Dějiny české literatury vycházejí v omezeném nákladu, zajistěte si celé dílo (4 svazky) v prodejnách národního podniku Kniha nebo přímo v knihkupectví.

Nakladatelství Československé akademie věd
Praha 2 — Václavské náměstí 34

605
540
60